МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІОЛОГІЇ ТА УПРАВЛІННЯ

КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ, ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Кваліфікаційна робота бакалавра

СОЦІАЛЬНА ПІДТРИМКА СІМЕЙ, ЯКІ ОПИНИЛИСЯ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Виконав: студент 4-го курсу,
групи 6.2311-ср
спеціальності 231 «Соціальна робота»
освітньо-професійної програми
«Соціальна робота»
Д.В. Клець

Керівник: доцент кафедри політології,
доцент, к.політ.н. Лепська Н.В.

Рецензент: Чайка І.Ю.,
професор кафедри філософії, публічного
управління та соціальної роботи,
доцент, д.філософ.н.

Запоріжжя – 2025

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціології та управління
Кафедра філософії, публічного управління та соціальної роботи
Рівень вищої освіти бакалавр
Спеціальність 231 «Соціальна робота»
Освітньо-професійна програма «Соціальна робота»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри філософії, публічного управління та соціальної роботи
_____Т.І.Бутченко
«____»_____2025 року

З А В Д А Н Н Я

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТУ
Клецю Данилу Вадимовичу
(прізвище, ім'я, по-батькові)

1. Тема роботи: Соціальна підтримка сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах в умовах воєнного стану
керівник роботи Лепська Наталя Володимирівна, к.політ.н., доцент
(прізвище, ім'я, по-батькові, науковий ступінь, вчене звання)
затверджені наказом ЗНУ від «19» грудня 2024 року № 1992-с

2. Строк подання студентом роботи 11 червня 2025 року

3. Вихідні дані до роботи Грень Т.Я. Особливості реалізації політики соціального захисту територій в умовах війни. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*. Том 33 (72,) №6. 2022. С. 80–84. Стащук О.В., Гергола С.В., Комар-Стаховська К.П. Стан соціального захисту та соціального забезпечення населення України в умовах війни. *Економіко-правовий розвиток сучасної України: матеріали XI Всеукраїнської наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених, що присвячена 25-ій річниці з дня заснування Національного університету «Одеська юридична академія»*, м. Одеса, 25 листопада 2022 р. Одеса, 2022. С. 6-8

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) 1. Проаналізувати підходи до дослідження соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами, які постраждали внаслідок воєнних дій.2. Уточнити зміст ключових понять: «соціальна робота», «внутрішньо переміщені особи», «біженець», «соціальна реабілітація», «соціальна профілактика», «соціальний супровід». 3. Обґрунтувати принципи та методи дослідження соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами, які постраждали внаслідок воєнних дій. 4. Визначити особливості внутрішньо

переміщених осіб як об’єкта соціальної роботи. 5. Проаналізувати нормативно-правові засади соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами, які постраждали внаслідок воєнних дій.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов’язкових креслень)

_____

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Розділ 1	Лепська Н.В. , доцент кафедри політології	02.02.2025	02.02.2025
Розділ 2	Лепська Н.В. , доцент кафедри політології	11.03.2025	11.03.2025
Розділ 3	Лепська Н.В. , доцент кафедри політології	03.04.2025	03.04.2025

7. Дата видачі завдання 18 січня 2025 року

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Термін виконання етапів роботи	Примітка
1.	Вибір теми кваліфікаційної роботи	Листопад – грудень 2024	*виконано*
2.	Бібліографічний пошук	Січень – лютий 2025	*виконано*
3.	Розробка основних положень роботи	Січень – лютий 2025	*виконано*
4.	І розділ	Лютий – березень 2025	*виконано*
5.	ІІ розділ	Березень – квітень 2025	*виконано*
6.	ІІІ розділ	Квітень – травень 2025	*виконано*
7.	Систематизація висновків	Травень 2025	*виконано*
8.	Нормоконтроль	Травень – червень 2025	*виконано*

Студент _____ Д.В. Клець

Керівник роботи _____ Н.В. Лепська

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ О.О. Широбокова

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота обсягом 55 сторінок, 45 позицій у списку літератури, 1 додатку.

СОЦІАЛЬНА ПІДТРИМКА, СКЛАДНІ ЖИТТЄВІ ОБСТАВИНИ, ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНІ ОСОБИ, СОЦІАЛЬНА РОБОТА, СОЦІАЛЬНИЙ СУПРОВІД, РЕАБІЛІТАЦІЯ, ВІЙНА

Актуальність теми обумовлена різким зростанням кількості сімей, які опинилися у кризових ситуаціях через воєнні дії: втрату житла, близьких, засобів до існування, соціальних зв'язків. Умови війни створюють нові виклики для соціальної сфери, що вимагають оперативного реагування, адаптації інструментів підтримки та міжвідомчої координації.

Метою дослідження є визначення особливостей соціальної підтримки сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах під час воєнного стану, та розробка рекомендацій щодо підвищення її ефективності.

Об'єкт дослідження – сім'ї, що опинилися у складних життєвих обставинах в умовах війни.

Предмет дослідження – соціальні практики, методи та технології надання підтримки зазначеній категорії сімей.

Методи дослідження: анкетне опитування, порівняльний аналіз, аналіз нормативно-правових актів та наукових джерел.

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що скоординована, індивідуалізована та системна соціальна підтримка сприяє підвищенню рівня адаптації та соціальної стабільності сімей, які постраждали внаслідок війни.

Практична значущість роботи полягає у можливості застосування розроблених рекомендацій у роботі центрів соціальних служб, органів місцевого самоврядування, закладів освіти, а також у процесі вдосконалення державної політики соціального захисту в умовах надзвичайних ситуацій.

Узагальнення: дослідження підтвердило, що ефективна соціальна підтримка сімей у СЖО є запорукою соціальної стабільності, інтеграції та збереження людського потенціалу країни в умовах війни.

SUMMARY

Qualification work of 64 pages, 45 references, 17 figures, 1 appendix.

SOCIAL SUPPORT, DIFFICULT LIFE CIRCUMSTANCES, INTERNALLY DISPLACED PERSONS, SOCIAL WORK, SOCIAL SUPPORT, REHABILITATION, WAR

The relevance of the topic is due to the sharp increase in the number of families who found themselves in crisis situations due to military actions: loss of housing, loved ones, livelihoods, social ties. War conditions create new challenges for the social sphere, requiring a prompt response, adaptation of support tools and interagency coordination.

The purpose of the study is to determine the features of social support for families who found themselves in difficult life circumstances during martial law, and to develop recommendations for increasing its effectiveness.

The object of the study is families who find themselves in difficult life circumstances in wartime.

The subject of the study is social practices, methods and technologies for providing support to the specified category of families.

Research methods: questionnaire survey, comparative analysis, analysis of regulatory legal acts and scientific sources.

The hypothesis of the study is that coordinated, individualized and systemic social support contributes to an increase in the level of adaptation and social stability of families affected by the war.

The practical significance of the work lies in the possibility of applying the developed recommendations in the work of social service centers, local government bodies, educational institutions, as well as in the process of improving the state policy of social protection in emergency situations.

Generalization: the study confirmed that effective social support for families in the SJF is the key to social stability, integration and preservation of the country's human potential in wartime.

ЗМІСТ

ВСТУП..... 3
РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ СІМЕЙ, ЯКІ РПИНИЛИСЯ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ 6
1.1. Сучасний стан вивчення в наукової літератури із соціальної підтримки сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах в умовах воєнного стану. 6
1.2. Зміст понять «соціальна підтримка», «складні життєві обставини», «внутрішньо переміщені особи», «соціальна реабілітація», «соціальна профілактика», «соціальний супровід»..... 13
1.3. Принципи та методи дослідження соціальної підтримки сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах в умовах воєнного стану 21
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ СІМЕЙ, ЯКІ ОПИНИЛИСЯ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ В УМОВАХ ВІЙНИ 35
2.1. Основні технологіїсоціальної підтримки сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах в умовах війни..... 35
2.2. Сім’я у складних життєвих обставинах в умовах війни, як клієнти соціальної підтримки 39
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ СІМЕЙ, ЯКІ ОПИНИЛИСЯ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ В УМОВАХ ВІЙНИ……..47
3.1. Організація та проведення дослідження..... 47
3.2. Аналіз отриманих результатів та рекомендації з поліпшення соціальної підтримки сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах в умовах війни..... 48
ВИСНОВКИ..... 54
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ..... 56
ДОДАТКИ..... 64

ВСТУП

Актуальність дослідження: з початком повномасштабного вторгнення рф на територію України у лютому 2022 року значно зросла кількість сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах (СЖО). До таких обставин належать втрата житла внаслідок бойових дій, вимушене переміщення з тимчасово окупованих територій, загибель або поранення членів родини, порушення соціальних зв'язків, економічна нестабільність, відсутність доступу до медичних, освітніх та соціальних послуг, а також психологічні травми. Соціальна підтримка таких родин у період воєнного стану є не просто важливою, а критично необхідною умовою збереження соціальної єдності, мінімізації наслідків гуманітарної катастрофи та забезпечення базового рівня безпеки і добробуту найбільш уразливих категорій населення.

Соціальна робота в умовах війни потребує нових стратегій, інноваційних підходів, гнучких форм реагування на динамічні зміни в соціальному середовищі та підвищення ефективності координації між державними, громадськими, благодійними й міжнародними організаціями. Сім'ї у складних життєвих обставинах є головними об'єктами цієї допомоги, адже без системної підтримки вони ризикують потрапити в глибоку соціальну маргіналізацію, втратити здатність до самостійного функціонування й інтеграції у суспільне життя. Особливу тривогу викликає стан сімей із дітьми, внутрішньо переміщених осіб, багатодітних родин, одиноких матерів, осіб з інвалідністю, а також сімей учасників бойових дій.

Вивчення досвіду надання соціальної підтримки у воєнних умовах дає змогу розробити нові моделі соціальної допомоги, адаптовані до реалій сьогодення, які враховують психологічні, соціальні, правові та матеріальні потреби сімей, що опинилися у кризових ситуаціях. Таке дослідження також сприяє підвищенню професійної компетентності соціальних працівників, розробці нових механізмів оцінки ефективності інтервенцій, а також вдосконаленню нормативно-правового забезпечення соціальної сфери в умовах надзвичайного стану.

Соціальна підтримка в умовах війни виконує не лише функцію відновлення та стабілізації сім'ї, а й виступає як інструмент соціальної інтеграції, ресоціалізації, реабілітації, а також збереження людського потенціалу держави. У цьому контексті соціальна робота в Україні потребує наукового осмислення, аналізу ефективності застосування різних форм і методів підтримки, вивчення потреб цільових груп, а також вироблення рекомендацій для практиків соціальної сфери. Особливо важливим є акцент на превентивній діяльності, забезпеченні супроводу сімей, що перебувають у зоні ризику, і створенні системи підтримки, здатної швидко реагувати на нові виклики.

Об'єкт дослідження: сім'ї, які опинилися у складних життєвих обставинах в умовах воєнного стану.

Предмет дослідження: особливості соціальної підтримки сімей у складних життєвих обставинах в умовах війни.

Мета дослідження: визначення особливостей та перспектив соціальної підтримки сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах в умовах воєнного стану.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати такі *завдання*:

– проаналізувати підходи до дослідження соціальної підтримки сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах;

– уточнити сутність основних понять дослідження: «соціальна підтримка», «складні життєві обставини», «внутрішньо переміщені особи», «соціальна реабілітація», «соціальна профілактика», «соціальний супровід»;

– охарактеризувати принципи та методи дослідження соціальної підтримки в умовах воєнного стану;

– розкрити основні технології соціальної підтримки сімей у складних життєвих обставинах;

– дослідити роль і місце сімей у СЖО як клієнтів системи соціальної підтримки в умовах війни;

– охарактеризувати практичні особливості соціальної роботи з такими сім’ями;

– сформулювати рекомендації щодо підвищення ефективності соціальної підтримки сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах в умовах війни.

Наукова новизна роботи полягає у визначенні та систематизації особливостей соціальної підтримки сімей у складних життєвих обставинах в умовах воєнного стану, а також у формулюванні практичних рекомендацій щодо удосконалення інструментарію соціальної роботи на основі аналізу сучасних викликів, нормативної бази, емпіричних даних та досвіду соціальних служб.

Гіпотеза дослідження полягає у припущенні, що комплексна, скоординована та цілеспрямована соціальна підтримка сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах в умовах війни, сприятиме підвищенню їх адаптаційних можливостей, соціальній стабільності, а також зменшенню ризику соціального виключення.

Структура дослідження: дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів (методологічного, теоретичного та емпіричного), висновків, списку використаної літератури та додатків.

РОЗДІЛ 1
МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ СІМЕЙ, ЯКІ РПИНИЛИСЯ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

1.1. Сучасний стан вивчення в наукової літератури із соціальної підтримки сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах в умовах воєнного стану

У сучасних умовах масштабної військової агресії проти України соціальна підтримка сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах (далі – СЖО), набула особливої актуальності. Наукова література останніх років демонструє зростаючий інтерес дослідників до проблематики соціального забезпечення та державної підтримки найбільш вразливих верств населення, зокрема в умовах надзвичайних ситуацій, включаючи війну. У контексті зазначеної тематики вітчизняні вчені розглядають як загальні теоретичні засади соціальної політики, так і прикладні аспекти реалізації державних і місцевих програм підтримки вразливих категорій населення, що включають багатодітні родини, внутрішньо переміщених осіб, родини військовослужбовців, родини осіб з інвалідністю тощо.

Зокрема, С. М. Бондаренко та Н. В. Бугас підкреслюють, що соціальна політика держави в умовах воєнного стану виконує не лише компенсаторну, а й стабілізуючу функцію, виступаючи важливим інструментом забезпечення соціального розвитку та збереження соціальної єдності [6]. У межах своєї концепції автори наголошують на необхідності вдосконалення механізмів соціального управління в умовах зростання кількості сімей, які потребують допомоги у зв’язку з погіршенням життєвих умов.

Актуальними є напрацювання І. Берлінець, яка здійснила комплексний аналіз сучасного стану медико-реабілітаційної допомоги в Україні як важливої складової соціальної підтримки вразливих категорій населення. Вона акцентує

увагу на потребі формування міжвідомчої інтеграції зусиль у галузі охорони здоров'я, соціального захисту та освіти задля підвищення ефективності підтримки сімей у СЖО [1, с. 45].

Суттєвий внесок у теоретико-методологічне обґрунтування підходів до соціальної допомоги здійснила О. Г. Карпенко, яка у своїх роботах розкриває специфіку професійної підготовки соціальних працівників та роль соціальної роботи у формуванні адаптаційних механізмів у кризових ситуаціях [16; 17]. Її положення актуалізуються в умовах війни, коли кваліфіковані фахівці мають здійснювати оперативну оцінку потреб сімей і застосовувати технології кризової інтервенції.

О. В. Борисова, О. М. Знаткова, О. О. Кульга та В. В. Нікітіна у колективній монографії присвячують увагу особливостям соціальної роботи з вимушеними переселенцями, що є вагомою частиною соціальної підтримки сімей у СЖО. Авторки виокремлюють проблеми нормативно-правового забезпечення, недостатню інституційну спроможність громад, а також потребу в інноваційних формах соціальної допомоги [7].

У дослідженнях В. В. Головка акцент зроблено на адаптації державної політики соціального захисту до нових реалій, зокрема до викликів, що виникають унаслідок активних бойових дій, масової евакуації населення, втрати житла, доходів, соціального статусу тощо. Учений визначає, що основною функцією політики у сфері соціального захисту є збереження базових умов життєдіяльності громадян шляхом розширення доступу до допомоги, спрощення процедур її отримання та цифровізації процесів [8].

Науково обґрунтовану оцінку інституційного середовища реалізації соціальної підтримки в умовах війни подає Т. Я. Грень, яка звертає увагу на необхідність територіалізації політики захисту та диференціації інструментів допомоги відповідно до локального контексту, що відповідає принципам децентралізації та управління розвитком громад [9].

Варто відзначити й роботи А. Дакала, який розкриває принципи та механізми державної політики у сфері захисту прав дітей, зокрема в умовах

загроз та катастроф. Автор наголошує на ролі держави як гаранта безпеки дитинства, вказуючи на важливість міжгалузевої координації, соціального супроводу та правозахисної функції соціальних служб [10, с. 61].

Дослідження В. О. Джуган також спрямоване на аналіз проблематики захисту прав дітей під час війни. Авторка детально розглядає системні виклики, пов'язані з реалізацією законодавчих норм у сфері соціального захисту, а також звертає увагу на прогалини в координації дій державних і недержавних інституцій [14]. У науковій літературі накопичено вагомий обсяг теоретичних і практичних напрацювань, присвячених питанням соціальної підтримки вразливих категорій населення, включаючи родини, що опинилися у СЖО внаслідок збройного конфлікту. Науковці вказують на необхідність модернізації існуючих механізмів соціального захисту, запровадження адаптивних моделей надання допомоги, інтенсифікації взаємодії державних, муніципальних і громадських структур, а також вдосконалення нормативно-правової бази з урахуванням специфіки кризових обставин. У подальших частинах пункту буде здійснено глибше аналізування окремих теорій та концепцій, що стали методологічною основою дослідження, зокрема концепції соціального супроводу, кризового втручання та інституційного захисту.

У контексті сучасної наукової парадигми проблема соціальної підтримки сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах (СЖО) в умовах воєнного стану, залишається одним із найактуальніших напрямів дослідження у сфері соціальної політики, соціальної роботи та державного управління. Значна кількість науковців приділяє увагу системному аналізу особливостей соціального забезпечення у кризових умовах, розкриваючи різноманітні аспекти реалізації державної політики, механізмів надання соціальних послуг, а також концептуальні основи соціальної підтримки вразливих категорій населення.

Так, у працях Бондаренка С. М. та Бугас Н. В. наголошується, що в умовах сучасних соціальних викликів, особливо під час воєнного стану, соціальна політика держави набуває першочергового значення як основа

забезпечення соціального розвитку, а її стратегічною метою має бути підтримка сімей, які зазнали втрати, евакуації або внутрішнього переміщення [6]. Автори акцентують увагу на необхідності формування адаптивної соціальної політики, орієнтованої на потреби конкретних цільових груп. Їхній підхід базується на поєднанні традиційних інструментів соціального забезпечення з гнучкими механізмами мобільного реагування на виклики війни.

У свою чергу, Карпенко О. Г. розвиває ідею професійної відповідальності соціальних працівників та потреби у глибокій професіоналізації соціальної діяльності в умовах надзвичайних ситуацій. Зокрема, у навчально-методичних посібниках дослідника окреслюється структура професійних компетентностей фахівця соціальної сфери, необхідних для ефективної підтримки осіб у кризових умовах, включно із сім'ями у СЖО [16; 17]. Автор висвітлює методологічні підходи до оцінювання потреб клієнтів соціальної роботи, які стають критично важливими у ситуаціях військових конфліктів.

Глибоке аналітичне осмислення особливостей державної політики у сфері соціального захисту в умовах війни пропонує Головко В. В., який визначає структурні трансформації у механізмах соціального забезпечення та наголошує на потребі підвищення ефективності міжвідомчої координації [8]. У його дослідженні окреслюються напрями оптимізації надання допомоги внутрішньо переміщеним особам, зокрема через інституалізацію кризових центрів і спрощення адміністративних процедур для отримання допомоги.

Науковий інтерес становить також праця Борисової О. В. та колективу авторів, присвячена соціальній роботі з вимушеними переселенцями. Дослідники аналізують динаміку соціальних ризиків, що виникають у результаті збройного конфлікту, і пропонують концептуальні моделі соціального супроводу, орієнтовані на потреби родин з дітьми, які втратили житло або близьких [7]. У роботі акцентується увага на важливості психосоціальної підтримки як інтегрального компоненту соціального захисту, що ґрунтується на принципах гуманності, адресності та міждисциплінарного підходу.

Бондар М. у своїх публікаціях розглядає проблематику соціального забезпечення та захисту з позиції регіональної реалізації соціальних гарантій, що особливо актуально в умовах децентралізації управлінських функцій. У фокусі уваги автора – функціонування територіальних громад як основних суб'єктів забезпечення доступу до соціальних послуг для вразливих категорій населення, включаючи сім'ї у СЖО [4; 5]. Дослідник наголошує, що ефективна соціальна підтримка потребує чіткого механізму ресурсного забезпечення, злагодженої взаємодії між органами місцевого самоврядування та державними інституціями.

Концептуальні підходи до розуміння соціальних гарантій як основи політики підтримки у кризових ситуаціях подані у статті Білюги А., який досліджує соціальні гарантії в контексті фінансової науки. Автор виокремлює фіскальні обмеження, що виникають у зв'язку з воєнними витратами, та пропонує механізми адаптації бюджетного фінансування до умов надзвичайного стану [2]. Цей підхід дозволяє комплексно оцінювати не лише соціальні, але й економічні аспекти державної підтримки, що має безпосереднє значення для забезпечення сталості соціального сектору.

Значну увагу у вітчизняній науці приділено також правовим аспектам соціального забезпечення. Так, у праці Бойка М. Д. викладено докладний аналіз нормативно-правової бази соціального забезпечення в Україні, окреслено особливості правового статусу осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах, та визначено напрями правового удосконалення соціального захисту під час надзвичайних ситуацій, зокрема в умовах воєнного стану [3].

Сучасна наукова література засвідчує високий рівень міждисциплінарного осмислення проблеми соціальної підтримки сімей у СЖО в умовах війни. Дослідження охоплюють широке коло питань – від організаційно-правових засад і управлінських стратегій до гуманітарних аспектів та професійної діяльності соціальних працівників. Це свідчить про потребу комплексного підходу до подальших емпіричних досліджень і розробки ефективних моделей соціального реагування на виклики війни.

У контексті дослідження соціальної підтримки сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах в умовах воєнного стану, важливим є аналіз не лише теоретичних засад соціальної роботи, а й прикладних підходів до надання допомоги на інституційному рівні, з урахуванням кризового характеру нинішньої ситуації в Україні. Особливу увагу сучасні дослідники приділяють питанням управлінських механізмів організації соціального забезпечення та захисту на рівні державної політики та в межах територіальних громад. Так, у праці Бондар М. обґрунтовано поняття соціального захисту як системної категорії, яка охоплює як інституційні форми допомоги, так і механізми цільового перерозподілу ресурсів для задоволення потреб вразливих верств населення, включаючи сім'ї з дітьми, які постраждали внаслідок воєнних дій [4].

У співавторстві з Чемодуровою Є. цей же дослідник акцентує увагу на важливості децентралізації в системі соціального забезпечення, підкреслюючи значення діяльності територіальних громад у наданні адресної допомоги та реалізації індивідуальних планів соціального супроводу для родин, що опинилися в складних обставинах [5]. Автори також вказують на доцільність впровадження кейс-менеджменту та моніторингових процедур, які дозволяють ефективно ідентифікувати потреби родин у кризі, забезпечуючи при цьому раціональне використання наявних ресурсів. Дослідження Головка В.В. також надає розгорнутий аналіз трансформацій державної політики соціального захисту в умовах воєнного стану, акцентуючи увагу на нормативних інноваціях та зміні фокусів у наданні допомоги, зокрема внутрішньо переміщеним особам та сім’ям, які втратили засоби до існування [8].

У цьому ж контексті слід виділити науковий доробок Кадикало О.І., який окреслює проблеми оперативного реагування органів публічного управління на динамічні виклики війни. Дослідниця звертає увагу на необхідність координації зусиль між центральними та місцевими органами влади, а також залучення громадських організацій до процесу соціальної підтримки сімей у надзвичайних ситуаціях [15, с. 12]. Подібну думку підтримує й Грень Т.Я., яка

аналізує практики соціального захисту територіальних громад і наголошує на ризиках поглиблення соціальної нерівності внаслідок війни, що зумовлює необхідність перегляду механізмів розподілу соціальних трансфертів [9, с. 82].

У монографії Борисової О.В. та колективу авторів, присвяченій соціальній роботі з вимушеними переселенцями, окреслено як практичні інструменти роботи з сім'ями, так і психосоціальні наслідки втрати домівки, соціальних зв'язків та стабільного середовища. Висвітлюється необхідність створення умов для інтеграції ВПО в приймаючі громади через міжвідомчу співпрацю, психологічну підтримку та послуги соціального супроводу [7].

Суттєвий внесок у розуміння управлінського аспекту надання соціальної допомоги зроблено в роботі Бондаренка С.М. та Бугас Н.В., де обґрунтовано концептуальну роль соціальної політики як стрижня системи державного реагування на соціальні загрози. Автори визначають стратегічні завдання держави в умовах війни: збереження соціальної єдності, запобігання маргіналізації постраждалих категорій населення та забезпечення цільової адресності допомоги [6].

Низка нормативних актів, прийнятих Кабінетом Міністрів України, засвідчує адаптацію державної системи соціальної підтримки до реалій війни. Постанова № 214 від 7 березня 2022 р. передбачає спрощення доступу до соціальних виплат у період воєнного стану [11], тоді як постанова № 332 від 20 березня 2022 р. регулює порядок надання допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам, з урахуванням специфіки їх соціального статусу [12]. Крім того, постанова № 1195 від 21 жовтня 2022 р. встановлює механізми фінансування допомоги для мешканців деокупованих територій, підкреслюючи важливість оперативної реакції держави на зміну умов проживання громадян [13].

Зважаючи на виклики сучасності, важливими є також методичні напрацювання у сфері соціальних послуг, що визначають алгоритми надання допомоги в умовах надзвичайних ситуацій. Методичні рекомендації Міністерства соціальної політики України (2022) є важливим документом, який

регламентує дії соціальних працівників у воєнних умовах, окреслюючи принципи гуманності, оперативності, професійної етики та захисту прав клієнтів [23].

Отже, аналітичний огляд наукової літератури та нормативно-правової бази свідчить про багатовимірність підходів до вивчення проблематики соціальної підтримки сімей у складних життєвих обставинах. У працях учених домінують концепції децентралізованого управління, інтегрованого соціального захисту, кризового втручання та правозахисної парадигми соціальної роботи. Накопичений теоретичний і практичний досвід створює підґрунтя для подальшого удосконалення системи підтримки вразливих категорій населення в умовах триваючої війни.

1.2. Зміст понять «соціальна підтримка», «складні життєві обставини», «внутрішньо переміщені особи», «соціальна реабілітація», «соціальна профілактика», «соціальний супровід»

У процесі дослідження механізмів соціальної підтримки сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах в умовах воєнного стану, надзвичайно важливим є поглиблений аналіз ключових дефініцій, таких як «соціальна підтримка», «складні життєві обставини», «внутрішньо переміщені особи», «соціальна реабілітація», «соціальна профілактика», «соціальний супровід». Саме розкриття змісту цих понять дозволяє окреслити методологічні орієнтири дослідження та визначити напрямки соціальної роботи, адаптованої до потреб уразливих категорій населення в умовах збройного конфлікту.

Поняття «соціальна підтримка» у сучасному науковому дискурсі розглядається як система взаємодії інституцій державного, громадського та недержавного секторів, спрямована на забезпечення базових життєвих потреб особи або сім’ї, що опинилася у кризовій ситуації. Соціальна підтримка може мати як матеріальний (грошові виплати, гуманітарна допомога, забезпечення житлом), так і нематеріальний вимір (психологічна допомога, інформаційні

послуги, сприяння у працевлаштуванні, медичні й освітні послуги). За визначенням ряду дослідників, соціальна підтримка є одним із ключових інструментів реалізації соціальної політики держави в умовах системних криз, включаючи збройні конфлікти, епідемії чи економічні катаклізми [4, с. 74].

Паралельно з категорією соціальної підтримки необхідно охарактеризувати поняття «складні життєві обставини» (СЖО), яке у вітчизняному законодавстві та науковій літературі трактується як сукупність несприятливих соціальних, економічних, побутових, психологічних або медичних чинників, що істотно ускладнюють чи унеможливлюють повноцінне функціонування особи або сім'ї в соціумі. До СЖО належать ситуації, пов'язані з безробіттям, бідністю, хворобами, інвалідністю, насильством у сім'ї, утратою годувальника, залежністю, перебуванням у зоні бойових дій, переміщенням з тимчасово окупованих територій тощо [4, с. 74]. В умовах воєнного стану зазначене поняття набуває нових змістових модифікацій, оскільки зростає частка населення, що стикається з багатовимірною соціальною вразливістю, а отже, потребує інтегрованого підходу до надання допомоги.

Однією з найбільш численних категорій населення, які зазнали впливу СЖО у зв'язку з російською військовою агресією, стали внутрішньо переміщені особи (ВПО). У законодавстві України внутрішньо переміщеною особою визнається громадянин України або особа без громадянства, яка була змушена залишити місце постійного проживання внаслідок збройного конфлікту, тимчасової окупації або надзвичайної ситуації, не перетинаючи при цьому державного кордону. Станом на 2024 рік чисельність ВПО перевищує мільйони осіб, і ця динаміка свідчить про масштабність соціальних наслідків воєнного вторгнення та викликає необхідність структурованої системи соціального захисту для переселенців [4, с. 74]. ВПО стикаються не лише з матеріальними труднощами, а й з проблемами соціальної ідентичності, психологічної травматизації, втрати соціальних зв'язків, що підкреслює потребу в цілісному підході до їх підтримки.

Інтегративною категорією, яка охоплює заходи відновлення життєдіяльності осіб, котрі перебували у кризовому стані, є «соціальна реабілітація». Це поняття використовується для позначення комплексу заходів, спрямованих на відновлення або компенсацію порушених фізичних, психоемоційних, соціальних чи професійних функцій особи. У контексті війни соціальна реабілітація має особливе значення, оскільки включає не лише медичні й психологічні інтервенції, а й механізми повернення до активного соціального життя, включення до трудової діяльності, подолання ізоляції та формування нової життєвої стратегії [6]. Практика соціальної реабілітації в Україні передбачає міждисциплінарну взаємодію фахівців з медицини, соціальної роботи, психотерапії, права, що дає змогу реалізувати принцип цілісності у наданні допомоги.

Особливу увагу в теоретико-методологічному контексті дослідження заслуговує також поняття «соціальна профілактика», яке у вітчизняній та зарубіжній науці визначається як система заходів, спрямованих на запобігання виникненню, поглибленню або рецидиву соціально небезпечних явищ. Соціальна профілактика включає як первинну (загальноінформаційну), так і вторинну (інтервенційну) та третинну (реабілітаційну) ланки діяльності. У період воєнного стану профілактична робота набуває особливої ваги, адже своєчасне виявлення сімей з ознаками деструктивної поведінки, ризику втрати батьківського піклування, соціальної дезадаптації чи залежності дозволяє запобігти вторинному травматизму, бездоглядності, девіантній поведінці дітей і підлітків [26, с. 150]. Профілактична діяльність має здійснюватися на основі даних соціальної діагностики, з урахуванням індивідуальних потреб, ресурсів та контексту життєвих ситуацій.

Одним із ключових інструментів реалізації соціальної політики щодо сімей у складних життєвих обставинах є «соціальний супровід». Це форма професійної соціальної роботи, що передбачає довготривалу, систематичну підтримку сім’ї або особи на основі індивідуального плану роботи. Соціальний супровід охоплює етапи виявлення проблеми, аналіз ресурсів, визначення

цілей, розробку плану дій, координацію допомоги, моніторинг процесу змін і корекцію стратегії за необхідності. Особливістю соціального супроводу є встановлення довірчих відносин між фахівцем і клієнтом, що дозволяє забезпечити суб'єктну позицію сім'ї у процесі подолання кризової ситуації. Такий підхід передбачає не лише надання допомоги, а й активізацію власних сил клієнта, розвиток його здатності до самостійного розв'язання проблем, підвищення рівня життєстійкості [30, с. 321].

У сучасному науковому дискурсі вивчення соціальної підтримки сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах в умовах воєнного стану, передбачає необхідність системного осмислення ключових понять, що визначають рамки і зміст досліджуваного феномену. До таких понять належать: «соціальна підтримка», «складні життєві обставини», «внутрішньо переміщені особи», «соціальна реабілітація», «соціальна профілактика» та «соціальний супровід», кожне з яких функціонує не лише як термінологічна одиниця, а й як концептуальний інструмент аналізу соціальної політики, соціальної роботи та механізмів захисту вразливих категорій населення.

Поняття «соціальна підтримка» у науковій літературі трактується як сукупність інституційних та міжособистісних заходів, спрямованих на зміцнення ресурсного потенціалу індивіда або сім'ї, які опинилися у складній життєвій ситуації. Йдеться не лише про матеріальну чи правову допомогу, а й про емоційне підкріплення, професійне консультування, психосоціальну адаптацію, сприяння інтеграції у громаду [4, с. 74]. Соціальна підтримка є багатовимірним явищем, що поєднує індивідуальні, сімейні та суспільні стратегії подолання соціальних ризиків. Її функціональне навантаження зростає в умовах воєнного стану, коли значна частина населення потребує не лише компенсацій за втрати, а й відновлення базової безпеки, відчуття приналежності та перспективи майбутнього.

Безпосередньо пов'язане з цим є поняття «складні життєві обставини», яке є основою для діагностування потреб і визначення заходів соціального впливу. У міждисциплінарному підході, зокрема у соціології, психології та

соціальній роботі, цей термін розглядається як сукупність зовнішніх і внутрішніх чинників, що порушують нормальну життєдіяльність особи чи родини, спричиняючи ризики для їх соціального функціонування [24, с. 60]. До складних життєвих обставин належать як хронічні явища (інвалідність, бідність, самотність, безробіття), так і гострі кризові події (війна, смерть рідних, розлучення, втрата житла тощо). Ці обставини мають деструктивний вплив як на індивідуальному, так і на системному рівні, що потребує фахового втручання та розробки реабілітаційних маршрутів.

Особливої ваги набуває розгляд поняття «внутрішньо переміщені особи» (ВПО), яке вживається стосовно громадян, змушених покинути місце постійного проживання внаслідок воєнних дій, техногенних катастроф, стихійних лих або іншого форс-мажорного впливу, проте які не перетнули міжнародного кордону. Згідно з положеннями ООН, внутрішнє переміщення не змінює громадянського статусу особи, однак значно впливає на її соціальне становище, актуалізуючи потребу в державній та громадській підтримці [7, с. 103]. У контексті сучасної України значна частина ВПО – це сім’ї з дітьми, люди з інвалідністю, особи, що зазнали психотравм через війну. Для цієї категорії населення характерна багатофакторна вразливість, що зумовлює необхідність комплексного підходу до соціального захисту.

Окремої уваги заслуговує поняття «соціальний супровід», яке визначається як форма соціальної допомоги, що реалізується через довготривалу, структуровану взаємодію між соціальним працівником і клієнтом (індивідом чи сім’єю), які перебувають у складних життєвих обставинах. Завдання соціального супроводу полягає у сприянні виходу із кризового стану, формуванні навичок адаптації, підвищенні рівня соціальної компетентності, розвитку здатності до самостійного вирішення проблем. Цей інструмент соціальної роботи є особливо ефективним у роботі з ВПО, родинами з дітьми, осіб з інвалідністю, учасниками бойових дій та іншими вразливими категоріями [30, с. 322]. У таких випадках соціальний супровід реалізує функції

профілактики, інтервенції та відновлення, орієнтуючись на принципи партнерства, добровільності, конфіденційності та індивідуалізації.

Поняття «соціальна профілактика» визначає систему заходів, спрямованих на попередження виникнення соціально небезпечних ситуацій або мінімізацію їх наслідків. Згідно з підходами сучасної соціальної політики, профілактика передбачає не лише інформування та просвіту, а й раннє виявлення груп ризику, розвиток механізмів соціальної відповідальності, залучення громадських організацій до виявлення та подолання соціальних проблем [33, с. 211]. Соціальна профілактика виконує функцію запобігання вторинній маргіналізації осіб і сімей, зниження ризиків девіантної поведінки та втрати соціального статусу. Вона охоплює як індивідуальні, так і структурні рівні впливу, інтегруючи ресурси освіти, охорони здоров’я, юстиції та соціального захисту.

Ще одним важливим компонентом системи підтримки є поняття «соціальна реабілітація», яке охоплює заходи, спрямовані на відновлення втрачених соціальних функцій, адаптацію до змінених життєвих умов, сприяння інтеграції у соціальне середовище. У широкому сенсі реабілітація включає медичну, психологічну, правову та професійну допомогу. Особливої актуальності вона набуває для осіб, які зазнали травматичного досвіду — жертв насильства, війни, переслідувань, осіб з інвалідністю. В умовах воєнного стану соціальна реабілітація потребує міждисциплінарного підходу, інтеграції зусиль державних і недержавних структур, залучення ресурсів місцевих громад [1, с. 44].

В умовах трансформаційних викликів, спричинених повномасштабним вторгненням Російської Федерації на територію України, відбулося суттєве загострення соціальних ризиків для широких верств населення, особливо для сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах. Актуалізується потреба у чіткому методологічному осмисленні ключових категорій, які визначають зміст і напрямки соціальної роботи в умовах воєнного стану. Серед таких понять — «соціальна підтримка», «складні життєві обставини», «внутрішньо

переміщені особи», «соціальна реабілітація», «соціальна профілактика» та «соціальний супровід».

Поняття «соціальна підтримка» розглядається в науковій літературі як цілісний комплекс заходів, спрямованих на надання матеріальної, психологічної, інформаційної, консультативної та іншої допомоги особам чи соціальним групам, що перебувають у кризовому становищі. Як зазначає І. Звєрєва, соціальна підтримка передбачає активне залучення ресурсів соціального середовища для подолання наслідків соціальної вразливості та сприяння ресоціалізації індивідів [2, с. 41]. У контексті воєнного стану така підтримка набуває системного характеру, охоплюючи як державний, так і громадський сектори, волонтерські ініціативи та міжнародну допомогу. Вона виконує функцію стабілізації соціального функціонування родин, що зазнали руйнувань побутових, трудових, освітніх і міжособистісних структур.

Категорія «складні життєві обставини» визначається у соціальній політиці як ситуації, за яких особа або сім’я не здатні самостійно подолати труднощі у задоволенні основних життєвих потреб через вплив негативних зовнішніх або внутрішніх чинників — війни, насильства, безробіття, інвалідності, втрати житла, хвороби тощо. Як зауважує О. Безпалько, ці обставини вимагають зовнішнього втручання в межах соціальної роботи та реалізації індивідуалізованих програм допомоги [3, с. 69]. У воєнний період до кола сімей, що перебувають у складних життєвих обставинах, відносяться насамперед внутрішньо переміщені особи, родини військовослужбовців, постраждалі від обстрілів, багатодітні сім’ї, одинокі матері та особи з інвалідністю.

Одним із провідних концептів у цьому дослідницькому полі є термін «внутрішньо переміщені особи» (ВПО). Відповідно до Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», це особи, які були змушені покинути своє постійне місце проживання внаслідок або для уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, насильства, масових порушень прав людини, надзвичайних ситуацій природного чи техногенного

характеру, при цьому не перетинаючи державного кордону [5, с. 11]. Як зазначає І. Ткачук, внутрішньо переміщені особи зазнають подвійного тиску: з одного боку — соціального відчуження через втрату домівки, з іншого — психологічного деструктиву, пов’язаного із розривом звичних соціальних зв’язків [7, с. 278].

У тісному зв’язку із зазначеним перебуває термін «соціальна реабілітація», який у широкому розумінні охоплює заходи, спрямовані на відновлення соціального функціонування особи, що зазнала психоемоційної, фізичної чи соціальної дезадаптації. За визначенням І. Берлінець, соціальна реабілітація є ключовою складовою кризової інтервенції, спрямованої на уникнення глибокої маргіналізації постраждалих [1, с. 46]. У випадку сімей ВПО соціальна реабілітація має багатовимірну природу: вона поєднує правовий супровід, психологічну підтримку, освітню інтеграцію дітей, сприяння працевлаштуванню, формування нових соціальних орієнтирів і навичок.

У структурі превентивної соціальної політики особливе місце належить поняттю «соціальна профілактика», що репрезентує систему заходів, покликаних запобігти виникненню або поглибленню соціальних проблем. У науковому полі вона розглядається як складова соціального захисту, що передбачає роботу з ризиками на ранніх стадіях виявлення, інформаційне консультування, формування свідомого ставлення до власного добробуту та розвитку життєвих компетентностей [9, с. 82]. В умовах війни соціальна профілактика набуває особливої ваги, оскільки дозволяє не лише зменшити соціальну напругу, але й активізувати внутрішній потенціал громад шляхом мобілізації ресурсів самодопомоги, створення груп підтримки, інформування щодо правових механізмів захисту.

Важливим є осмислення категорії «соціальний супровід», яка позначає тривалий, індивідуалізований процес взаємодії між соціальним працівником і клієнтом з метою стабілізації його життєвої ситуації. У науковій традиції соціальний супровід розглядається як поетапна діяльність, що включає оцінку потреб, планування, реалізацію та моніторинг соціальних послуг [7, с. 126]. Він

виступає як базовий інструмент соціальної інтервенції у випадку складних життєвих обставин. У воєнному контексті соціальний супровід трансформується у багатокомпонентну підтримку, що враховує не лише економічні, але й психоемоційні та культурні особливості переміщених родин, сприяє їхній адаптації до нових умов, відновленню соціального капіталу та формуванню довіри до державних інституцій.

Отже, системне осмислення понять «соціальна підтримка», «складні життєві обставини», «внутрішньо переміщені особи», «соціальна реабілітація», «соціальна профілактика» та «соціальний супровід» дозволяє окреслити теоретико-методологічне підґрунтя дослідження соціальної роботи в умовах війни. Ці категорії є фундаментальними для формування ефективної системи соціального захисту, орієнтованої на людину, що опинилася в критичній ситуації, та забезпечення її гідного існування в нових соціальних реаліях.

1.3. Принципи та методи дослідження соціальної підтримки сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах в умовах воєнного стану

У контексті глибоких трансформацій, що відбуваються в українському суспільстві внаслідок широкомасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України, значно зросла потреба в науковому осмисленні підходів до соціальної підтримки сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах. Така соціальна вразливість може бути зумовлена не лише матеріальними втратами, зокрема втратою житла, джерел доходу, доступу до базових послуг, але й глибокими психологічними, емоційними та соціокультурними травмами, що стали наслідком пережитого воєнного досвіду, примусової міграції, розлуки з близькими, утрати почуття безпеки та перспектив. В умовах воєнного стану значення сім’ї як базової соціальної одиниці, відповідальної за первинну соціалізацію, збереження психологічної стабільності, ідентичності та адаптаційного потенціалу, суттєво зростає. Саме тому вивчення підходів до

дослідження соціальної підтримки сімей у таких умовах набуває пріоритетного значення.

Сучасна соціогуманітарна наука у своїй методологічній основі пропонує кілька парадигмальних підходів до аналізу соціальної підтримки сімей, які опинилися у кризових обставинах. Одним із базових підходів є системний підхід, який розглядає сім'ю як цілісну динамічну систему з багаторівневою структурою внутрішніх та зовнішніх взаємозв'язків. У межах цього підходу сім'я аналізується не ізольовано, а в контексті взаємодії з ширшими соціальними системами – освітньою, медичною, правовою, адміністративною тощо. Саме системний підхід дозволяє ідентифікувати ключові функціональні порушення, що виникають у сім'ї під впливом війни, та визначити напрями комплексної підтримки.

Другим важливим теоретико-методологічним орієнтиром виступає екологічний підхід, який базується на концепції багаторівневої взаємодії особистості з соціальним і фізичним середовищем. Відповідно до цієї моделі, розробленої У. Бронфенбреннером, життєвий простір індивіда структурується за принципом концентричних сфер – мікросистеми (сім'я), мезосистеми (взаємодія між найближчими соціальними середовищами), екзосистеми (зовнішні соціальні впливи) та макросистеми (культурно-ціннісні детермінанти) [48, с. 59]. У випадку сімей, які постраждали внаслідок воєнних дій, ці взаємодії порушуються, внаслідок чого виникає необхідність реадаптації на всіх рівнях соціального функціонування.

Варто також виділити когнітивно-поведінковий підхід, який у контексті роботи з кризовими сім'ями дозволяє виявляти дисфункціональні переконання, емоційні стани та моделі поведінки, що перешкоджають успішній адаптації до нових умов. На його основі розробляються психоедукаційні та терапевтичні програми, спрямовані на формування нових адаптивних навичок реагування, підвищення стресостійкості та покращення внутрішньосімейної взаємодії. Кризовий підхід, у свою чергу, орієнтований на короткострокову інтервенцію в ситуаціях різкого порушення життєвого балансу (наприклад, втрати члена сім'ї,

депортації, окупації тощо) з метою мінімізації деструктивних наслідків та стабілізації психоемоційного стану.

У методології дослідження соціальної підтримки значна увага приділяється історичному аналізу становлення відповідних інститутів і практик. Уже в період Першої світової війни гуманітарні організації, зокрема Міжнародний Червоний Хрест, впроваджували програми допомоги постраждалим сім'ям. Саме тоді почала формуватися основа інституційної соціальної роботи, яка включала матеріальну, медичну й психологічну допомогу [1, с. 355]. У міжвоєнний період та в роки Другої світової війни процес інституціалізації соціального захисту значно посилився, а такі інструменти, як оцінка потреб, ведення випадку (case management), індивідуальне планування допомоги, стали елементами соціальної політики європейських держав [12, с. 190].

В українському контексті до 2014 року внутрішньо переміщені особи (ВПО) не були окремим об'єктом соціальної роботи. Проте початок збройного конфлікту на сході України актуалізував потребу в розробці спеціалізованих форм підтримки. Первинна допомога зосереджувалася переважно на наданні матеріальних ресурсів, однак уже в перші роки конфлікту сформувався запит на міждисциплінарний підхід, у межах якого соціальна підтримка поєднувала зусилля психологів, соціальних працівників, юристів, педагогів та волонтерських організацій [7, с. 35].

Особливої уваги потребує визнання специфіки родинної динаміки в умовах воєнної травматизації. За О. Г. Карпенко та Н. Ф. Романовою, сім'я в умовах війни постає як автономна емоційно-психологічна система, в якій відбуваються складні процеси адаптації, реорганізації та стабілізації. Основними ознаками функціональної сім'ї залишаються емоційна підтримка, наявність безпечного середовища, взаємна повага та здатність до конструктивного вирішення конфліктів [16, с. 128]. У ситуаціях порушення цих функцій зростає ризик психоемоційної дестабілізації як окремих членів сім'ї, так і всієї структури в цілому.

З огляду на зазначене, актуальним є розроблення інтегративної моделі дослідження соціальної підтримки сімей, що постраждали внаслідок воєнного стану, з урахуванням як інституційного, так і індивідуального рівня реагування. У межах такої моделі необхідним є комплексний підхід, що передбачає діагностику, планування інтервенції, супровід, оцінювання ефективності та забезпечення зворотного зв'язку. Методологічна база дослідження повинна поєднувати елементи якісного (наприклад, глибинні інтерв'ю, кейс-стаді) та кількісного аналізу (опитування, контент-аналіз документів), що дозволяє охопити як об'єктивні, так і суб'єктивні аспекти життєвого досвіду сімей у кризових умовах.

У межах методологічного аналізу соціальної підтримки сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах в умовах воєнного стану, варто розглянути сучасні наукові підходи, що забезпечують цілісне, міждисциплінарне осмислення проблематики соціальної допомоги. Воєнні конфлікти, зокрема широкомасштабна війна в Україні, зумовили масштабні соціальні трансформації, що спричинили зростання кількості внутрішньо переміщених осіб, руйнацію родинних структур, загострення соціально-економічної нестабільності та глибоку психологічну травматизацію постраждалих. У зв'язку з цим виникла необхідність переосмислення методологічних засад надання соціальної підтримки, адаптації наявних моделей до умов війни, а також інтеграції нових підходів, здатних відповісти на виклики сучасності.

Наукове осмислення соціальної роботи з родинами, що опинилися у складних життєвих обставинах, дедалі більше ґрунтується на поєднанні різних парадигм: гуманістичної, системної, ситуаційної, а також екосоціальної. Гуманістичний підхід передбачає визнання гідності особистості, цінності її досвіду та потреб, а також надання підтримки з урахуванням суб'єктивного бачення життєвих труднощів. Системний підхід дозволяє розглядати родину як цілісну соціальну одиницю, взаємопов'язану з ширшим соціокультурним контекстом, а тому підкреслює важливість втручання не лише на

індивідуальному, а й на груповому та суспільному рівнях. Екосоціальна модель акцентує увагу на впливі навколишнього середовища (економічного, політичного, екологічного) на добробут особи та родини, що є особливо актуальним в умовах війни [36, с. 80].

Суттєвого значення набуває мультидисциплінарний підхід до дослідження й практики соціальної роботи, який забезпечує взаємодію фахівців із різних галузей – психології, соціології, медицини, педагогіки, юриспруденції. Такий підхід дозволяє створити комплексні, індивідуалізовані плани підтримки для сімей, що пережили травматичний досвід, та реалізовувати ефективні стратегії ресоціалізації й інтеграції у нові спільноти. Особливої актуальності набуває індивідуальний підхід, що враховує унікальні потреби кожної сім'ї та адаптує форми допомоги відповідно до реального життєвого контексту.

Науковці, серед яких варто відзначити О. Г. Карпенко, Т. В. Семигіну, А. Й. Капську, І. В. Пєшу, зробили вагомий внесок у формування вітчизняної школи соціальної роботи з вразливими категоріями населення в умовах надзвичайних ситуацій. Їхні дослідження окреслюють наукові й практичні орієнтири щодо впровадження інноваційних програм соціального захисту, аналізу ефективності соціальних інтервенцій та переосмислення місця соціальної служби в системі державної допомоги під час криз [16, с. 277].

Емпіричний аналіз соціальних програм передбачає використання як кількісних, так і якісних методів збору інформації: соціологічних опитувань, інтерв'ю, фокус-груп, кейс-стаді, а також моніторинг довготривалих наслідків втручань. Методика оцінки ефективності включає такі параметри, як рівень адаптації сімей до нових умов, покращення психоемоційного стану, стабілізація життєвих функцій та соціальна включеність. Дослідницькі підходи, що базуються на даних доказової соціальної роботи, забезпечують об'єктивну основу для подальшого вдосконалення соціальних практик.

Окрему методологічну нішу становить превентивна соціальна робота, спрямована на виявлення ризиків ще до того, як вони перейдуть у кризову фазу. Особливо це стосується підтримки сімей з дітьми, де профілактика

занедбаності, насильства чи психологічних проблем здійснюється шляхом реалізації освітніх програм, психоедукації, зміцнення батьківських навичок, соціального наставництва.

Значну роль у трансформації підходів до соціальної підтримки відіграє цифровізація. У контексті обмеженого доступу до фахівців (зокрема у віддалених регіонах або при масових переміщеннях населення) особливого значення набувають онлайн-консультування, мобільні додатки для кризової підтримки, телемедичні сервіси, автоматизовані платформи для надання соціальної допомоги. Цифрові технології не лише розширюють доступ до послуг, а й сприяють гнучкості, персоналізації та оперативності реагування.

Загальнонаукова увага до міжнародного досвіду вивчення наслідків збройних конфліктів дає змогу збагачувати вітчизняну практику апробованими моделями. Практики підтримки внутрішньо переміщених сімей у країнах Близького Сходу, Балканського регіону, а також у межах системи ООН і Міжнародного Червоного Хреста свідчать про ефективність стратегій, що поєднують підхід, орієнтований на права людини, із розвитком локальних громад і посиленням соціального капіталу. У цьому контексті важливо враховувати принципи недискримінації, добровільної участі, конфіденційності та культурної чутливості.

Значну увагу дослідники приділяють також етико-правовим засадам соціальної роботи. В умовах війни, коли люди можуть втрачати відчуття захищеності, особливо актуальною є потреба у збереженні довіри до соціальних інституцій, прозорості процедур надання допомоги та непорушності прав клієнтів. Соціальні працівники мають не лише забезпечити мінімізацію шкоди, а й формувати середовище підтримки, гідності та справедливості [17, с. 167; 18, с. 167].

Культурна чутливість, у свою чергу, передбачає врахування регіональних, релігійних, мовних і етнічних особливостей клієнтів, що сприяє зниженню напруженості у приймаючих громадах і формує умови для сталого співіснування внутрішньо переміщених сімей із місцевим населенням.

У межах методологічного забезпечення дослідження соціальної підтримки сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах в умовах воєнного стану, особливого значення набуває виокремлення чіткої системи принципів і методів, які забезпечують наукову обґрунтованість, об'єктивність та соціальну релевантність здобутих результатів. Методологія такого дослідження виконує не лише технічну функцію добору інструментарію, а й епістемологічну роль у формуванні концептуального поля дослідження, визначенні категоріального апарату та верифікації емпіричних результатів [4, с. 74]. У контексті соціальної роботи з сім’ями, які зазнали травматичного досвіду вимушеного переміщення, втрати житла, стабільності та соціальних зв’язків унаслідок бойових дій, методологічний підхід повинен включати гуманістичні та етичні принципи, що підсилюють наукову валідність результатів через їх соціальну значущість.

Принцип об’єктивності виступає основоположним у дослідженні соціальної підтримки в умовах війни. Він забезпечує достовірність аналізу без впливу суб’єктивних суджень дослідника, що особливо важливо в умовах високого емоційного напруження, яке супроводжує соціальні процеси, пов’язані з воєнними подіями [4, с. 75]. Разом із тим, важливим є також принцип соціальної справедливості, який зумовлює необхідність врахування потреб найбільш вразливих категорій громадян, зокрема сімей із дітьми, багатодітних родин, осіб з інвалідністю тощо. Цей принцип, на думку Бондаренка С. М. та Бугас Н. В., має бути покладений в основу реалізації соціальної політики, яка орієнтована не лише на економічну підтримку, а й на зміцнення соціальної інтеграції таких сімей у громадах [6].

Не менш важливо дотримуватися принципу історизму, що дозволяє виявити етапність і закономірності розвитку державної політики щодо підтримки постраждалих у надзвичайних ситуаціях, включно з внутрішнім переміщенням. Аналіз історичних аспектів дає змогу простежити еволюцію законодавчих ініціатив, трансформацію стратегій соціального супроводу та механізмів реалізації державних програм, що, у свою чергу, сприяє

формуванню прогностичної моделі подальшого вдосконалення інструментів підтримки [8, с. 3].

У межах емпіричного компонента дослідження доцільно застосовувати системний підхід, який забезпечує комплексне осмислення соціальної підтримки не як ізольованого процесу, а як структурно впорядкованої взаємодії між суб'єктами та об’єктами соціальної політики. Такий підхід дозволяє виявити внутрішні та зовнішні чинники, що впливають на ефективність надання допомоги, а також оцінити ступінь інтеграції між державними структурами, недержавними організаціями, міжнародними донорами та місцевими громадами [5].

Методи дослідження, обрані у межах даної тематики, репрезентують міждисциплінарний синтез кількісного та якісного підходів. Зокрема, використання методів контент-аналізу, анкетування, експертного опитування дозволяє зібрати репрезентативні дані про поточний стан соціального забезпечення та специфіку надання соціальних послуг. У той же час, глибинні інтерв’ю, фокус-групи та кейс-аналіз дають змогу реконструювати індивідуальні стратегії подолання кризових ситуацій, виявити ціннісні орієнтації, соціальні очікування та бар’єри у доступі до соціальної допомоги. Борисова О. В. зазначає, що лише поєднання стандартизованих процедур збору даних із чутливими до контексту якісними методами забезпечує справжню дієвість дослідження у сфері соціальної роботи [7, с. 112].

Емпатія як методологічний принцип не лише окреслює етичні межі взаємодії дослідника з респондентами, а й сприяє побудові довірливих стосунків, що підвищує рівень відкритості учасників дослідження та достовірність отриманої інформації. В умовах воєнного стану, коли соціальні переживання набувають екстремального характеру, дослідник зобов’язаний не тільки фіксувати об’єктивні показники життєвих умов, а й рефлексивно осмислювати отриману інформацію, включаючи емоційні, психологічні та ідентичнісні аспекти соціального досвіду респондентів [16, с. 21].

Методологія дослідження соціальної підтримки сімей у складних життєвих обставинах в умовах воєнного стану має базуватися на принципах комплексності, об’єктивності, міждисциплінарності, етичної відповідальності, соціальної чутливості та наукової обґрунтованості. Її наукова цінність полягає у створенні інструментального підґрунтя для подальшого вдосконалення соціальної політики, зокрема через адаптацію наявних механізмів підтримки до змінних умов воєнного часу. Водночас практична значущість такої методології виявляється у формуванні ефективних моделей соціального супроводу, які здатні забезпечити стабілізацію життєвого середовища постраждалих сімей, їх соціальну інтеграцію, мобілізацію внутрішніх ресурсів та сприяння у відновленні повноцінного функціонування у спільнотах.

У межах дослідження соціальної підтримки сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах в умовах воєнного стану, особливе значення має дотримання чітко сформульованих принципів і застосування комплексного методологічного інструментарію, що забезпечує наукову обґрунтованість, валідність та достовірність отриманих результатів. Методологічна рамка дослідження ґрунтується на поєднанні низки загальнонаукових, спеціально-наукових та емпіричних методів, які дозволяють всебічно охопити динамічну, багатовимірну природу досліджуваного соціального явища.

Одним із базових методів, які використовувалися в дослідженні, став історичний метод, що передбачає аналіз розвитку соціальних процесів у ретроспективі з метою з’ясування еволюції форм та підходів до надання допомоги сім’ям у кризових ситуаціях. Історико-логічний аналіз дозволив виявити хронологічну послідовність змін у системі соціального захисту, що відображає трансформацію інституційних підходів до підтримки внутрішньо переміщених осіб, особливо у контексті збройних конфліктів і соціально-політичних криз. Аналізуючи досвід минулих етапів розвитку української соціальної політики, дослідники, зокрема М. Бондар, наголошують на важливості послідовної державної підтримки соціально вразливих категорій у періоди загострення соціально-економічних проблем [4, с. 74]. Застосування

історичного методу дозволило простежити, як адаптувалися форми допомоги до нових викликів і загроз, ідентифікувати ті практики, які виявилися найефективнішими, а також виявити недоліки у попередньому досвіді організації соціального захисту в умовах кризових ситуацій.

Іншим ключовим методом дослідження виступає системний підхід, що передбачає розгляд об'єкта вивчення як складного, багаторівневого утворення, що складається з взаємопов'язаних структурних елементів, між якими існує функціональна взаємозалежність. У соціальній роботі з сім'ями, що постраждали внаслідок воєнних дій, системний підхід дозволяє розглядати їхній стан не лише крізь призму індивідуальних проблем, а як наслідок комплексної дії соціальних, економічних, правових та психологічних факторів. Такий підхід відповідає сучасному розумінню соціальної політики як багатофункціонального інструменту підтримки, що інтегрує діяльність державних, громадських, міжнародних та волонтерських інституцій. Як підкреслюють О. Борисова та інші науковці, саме системний підхід уможливлює ефективне моделювання соціальної взаємодії та ідентифікацію взаємозв'язків між елементами системи підтримки – включаючи нормативно-правову, інституційну, організаційну, психологічну та гуманітарну компоненти [7, с. 147]. Його застосування дало змогу розглядати соціальну підтримку не як ізольовану дію, а як скоординований процес, що охоплює виявлення потреб, мобілізацію ресурсів, реалізацію заходів підтримки та подальший моніторинг результатів.

На рівні реалізації системного підходу важливою стала концептуалізація категорії «складні життєві обставини», яка розглядається в сучасній соціальній науці як багатовимірне утворення, що поєднує матеріальну нестабільність, правову вразливість, психологічну дезадаптацію та порушення соціальних зв'язків. Відповідно до класифікацій, запропонованих у працях О. Карпенка [16, с. 92], В. Головка [8, с. 74] та інших дослідників, зазначені обставини можуть проявлятися як у вигляді гострих криз, так і в формі затяжної соціальної дезадаптації, що потребує системної підтримки. Таке

трактування дало змогу не лише типологізувати форми соціальної вразливості, а й сформувати науково обґрунтовані стратегії їх подолання через інституційно організовану соціальну роботу.

У процесі дослідження було дотримано принципу об’єктивності, що передбачає неупереджене ставлення до предмета вивчення, відмову від суб’єктивних інтерпретацій, спирання на перевірені джерела даних, зокрема офіційну статистику, законодавчі документи та наукові публікації. У відповідності до етичних вимог соціогуманітарних досліджень, особлива увага була приділена дотриманню принципів конфіденційності, добровільності участі респондентів та інформованої згоди, що особливо актуально у дослідженнях вразливих категорій населення, таких як внутрішньо переміщені особи [7, с. 203]. Вивчення емпіричних матеріалів базувалося на якісних та кількісних методах збору інформації, включаючи анкетування та контент-аналіз соціальних практик, спрямованих на підтримку таких сімей у різних регіонах України.

У процесі дослідження був дотриманий принцип наукової верифікації – перевірки гіпотез на основі наявних теоретичних і практичних даних. Це забезпечило високий ступінь достовірності результатів та їх відповідність реальним умовам функціонування соціальної політики в Україні. В умовах воєнного стану, коли соціальні інституції функціонують в умовах надзвичайного навантаження та обмежених ресурсів, особливо важливим є саме такий підхід, що дозволяє адаптувати наукові моделі до реалій практики. Застосування поєднаних методів сприяло комплексному розкриттю соціального феномена, дозволило визначити ефективні шляхи підтримки сімей у кризі та сформувати практичні рекомендації щодо вдосконалення системи соціальної роботи у контексті національної безпеки.

Отже, методологічна основа дослідження соціальної підтримки сімей, що опинилися в складних життєвих обставинах під час воєнного стану, базується на принципах об’єктивності, системності, наукової верифікації та історичної наступності. Комплексний підхід до вибору та поєднання методів дозволив

забезпечити цілісне бачення проблеми, виявити її структуру, динаміку та основні тенденції, а також запропонувати науково вмотивовані шляхи вдосконалення соціальної політики у сфері захисту вразливих категорій громадян. У результаті дослідження було сформовано теоретичну й емпіричну базу, що може бути використана для подальшого розвитку інституційної підтримки сімей у кризі, особливо в умовах тривалого збройного конфлікту та поствоєнної відбудови.

Проведене теоретико-методологічне осмислення проблеми соціальної підтримки сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах в умовах воєнного стану, дозволило визначити основні концептуальні орієнтири дослідження, з’ясувати сутнісні характеристики ключових понять, а також окреслити засади подальшого емпіричного аналізу цього соціального явища.

З'ясовано, що соціальна підтримка як багатогранне суспільне явище охоплює комплекс заходів, спрямованих на забезпечення гідного функціонування особи або сім’ї в умовах соціальної уразливості, втрати, криз чи викликів, пов’язаних із зовнішніми чинниками, зокрема війною. В умовах воєнного стану актуалізується потреба у негайному реагуванні державних, муніципальних та недержавних інституцій на потреби вразливих груп населення, зокрема сімей, що перебувають у складних життєвих обставинах. До таких обставин відносяться втрата житла, роботи, членів родини, переселення, поранення, посттравматичні стани тощо. Воєнні події, що розгортаються в Україні з 2014 року та набули широкомасштабного характеру з 2022 року, стали потужним чинником загострення соціальної вразливості великої кількості домогосподарств.

Розглянуто сучасні підходи до дослідження соціальної підтримки як міждисциплінарного явища, що вимагає синтезу знань із соціології, психології, права, педагогіки, менеджменту та соціальної роботи. Було виокремлено системний, синергетичний, індивідуалізований, інтегративний та ресурсний підходи до аналізу механізмів підтримки сімей у кризових ситуаціях. Ці підходи забезпечують глибше розуміння того, як саме варто будувати моделі

допомоги, що відповідають специфіці потреб кожної окремої сім'ї в умовах надзвичайних викликів.

Уточнено зміст ключових понять, без яких неможливо повноцінно проаналізувати предмет дослідження. Так, «соціальна підтримка» розглядається як система цілеспрямованих дій, що сприяють збереженню або відновленню соціального статусу сім'ї, забезпечують її життєдіяльність, адаптацію, ресоціалізацію. Поняття «складні життєві обставини» включає широкий спектр ситуацій, що значною мірою порушують нормальне функціонування сім'ї, ставлячи її перед викликами, які вона не здатна подолати самостійно без зовнішньої допомоги. Особлива увага приділена категоріям «внутрішньо переміщені особи» (ВПО), що є однією з найвразливіших соціальних груп в умовах воєнного стану, а також поняттям «соціальна реабілітація», «соціальна профілактика», «соціальний супровід», які утворюють цілісну систему інтервенцій у соціальній роботі з кризовими сім'ями.

Деталізовано принципи й методи дослідження соціальної підтримки в означених умовах. Серед основних принципів виокремлено принцип гуманізму, соціальної справедливості, міждисциплінарності, науковості, системності, адаптивності, адресності та правового захисту. Підкреслено значущість поєднання кількісних і якісних методів збору та аналізу емпіричних даних – анкетування, експертного оцінювання, контент-аналізу, інтерв'ювання, кейс-стаді, що забезпечують комплексне бачення ситуації, у якій перебувають українські сім'ї під час війни.

Узагальнюючи викладене, можна констатувати, що на сучасному етапі соціальна підтримка сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах в умовах воєнного стану, має розглядатися як ключовий елемент соціальної політики держави, спрямованої на збереження людського потенціалу, попередження соціального відчуження, забезпечення інтеграції постраждалих родин у суспільне життя. Методологічні основи цього процесу повинні враховувати не лише нормативно-правову базу, але й реальні трансформації у потребах населення, викликані наслідками війни, внутрішнім переміщенням,

руйнуванням соціальних зв’язків, психологічними травмами та зниженням економічної безпеки.

Отже, підготовчий методологічний етап дослідження забезпечує необхідне підґрунтя для подальшого теоретичного аналізу технологій соціальної підтримки та емпіричного вивчення реального стану справ у сфері соціальної роботи з кризовими сім’ями в умовах війни.

РОЗДІЛ 2
ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ СІМЕЙ, ЯКІ ОПИНИЛИСЯ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ В УМОВАХ ВІЙНИ

2.1. Основні технології соціальної підтримки сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах в умовах війни

У сучасних реаліях дедалі більше родин опиняються у стані глибокої життєвої нестабільності чи кризи, що зумовлює необхідність всебічного аналізу чинників, які забезпечують гармонійне співіснування та функціонування сім'ї як цілісної системи. У моменти проходження родиною як передбачуваних, так і несподіваних кризових фаз, відбуваються не лише зміни у поведінці окремих її учасників, а й порушується здатність родини адаптуватися та ефективно взаємодіяти на рівні всієї структури. До числа таких родин належать ті, що зазнали зовнішнього тиску у вигляді війни, стихійних лих або суспільно-політичних потрясінь, а також ті, в яких діють деструктивні внутрішньосімейні процеси — зокрема алкоголізм, розірвання шлюбу, крайня матеріальна скрута або важкі фізичні чи психічні захворювання когось із родичів [50]. Всі ці впливи дестабілізують не лише особисте благополуччя окремих членів, але й підривають функціонування сім'ї як єдиної соціальної одиниці.

Державна система соціального захисту реалізується через мережу спеціалізованих установ, які надають допомогу особам, що зіткнулися з важкими життєвими обставинами. Одним із ключових інструментів такої підтримки є центри соціальної допомоги дітям та родинам. У таких закладах професіонали різного профілю надають допомогу, що включає соціально-побутові й медичні послуги, психологічну підтримку, педагогічне консультування, юридичну допомогу, матеріальну підтримку, а також заходи з адаптації та соціального відновлення осіб у кризовому становищі [38, с. 75].

Збройний конфлікт в Україні справив тривалий і руйнівний вплив на велику кількість українських родин, призвівши до численних втрат, трансформацій у повсякденному житті та серйозного порушення звичного ритму існування. Воєнні події торкнулися сімей на багатьох рівнях — економічному, емоційному, соціальному та фізичному, значно ускладнивши можливість підтримувати стабільність, добробут і звичні умови життєдіяльності.

Сім'я, яка постраждала внаслідок війни, — це соціальна одиниця, члени якої зазнали безпосереднього впливу бойових дій або їх наслідків. Серед типових викликів, з якими стикаються такі родини, можна назвати примусову евакуацію, загибель близьких, фізичні й психологічні травми, втрату житла, вимушене переселення, фінансову дестабілізацію та сильний емоційний стрес. За таких умов родина часто не в змозі впоратися самостійно, тому потребує фахової підтримки від відповідних соціальних інституцій з метою відновлення фізичного, емоційного та соціального рівноваги [53].

З огляду на це, держава та соціальні служби реалізують спеціалізовані програми допомоги, спрямовані на сприяння відновленню життєдіяльності таких родин і їхньої адаптації до нових реалій. Ключовою фігурою у цьому процесі є соціальний працівник, чия діяльність має на меті забезпечення цілісної підтримки постраждалим родинам для стабілізації їхнього функціонування та полегшення переходу до нових умов життя [48, с. 33].

Основні напрями роботи фахівця у сфері соціальної підтримки включають:

- оцінювання ситуації — ґрунтовний аналіз труднощів, з якими зіштовхнулася родина через війну, а також її внутрішніх ресурсів і актуальних потреб;
- розроблення стратегії втручання — спільне з родиною формування чіткого плану дій, що містить конкретні етапи для подолання виявлених проблем;

- психоемоційна підтримка — надання допомоги у стабілізації психологічного стану, зниженні рівня напруги та подоланні внутрішніх конфліктів;
- медіація — врегулювання суперечностей та створення умов для здорової комунікації як всередині родини, так і з іншими особами чи інституціями;
- інформаційна та консультативна допомога — сприяння у пошуку важливих ресурсів, сервісів і контактів, необхідних для відновлення;
- соціально-педагогічна підтримка — формування життєвих компетенцій і поведінкових стратегій, які дозволяють членам родини ефективно адаптуватися до нових умов і забезпечувати особистісний розвиток;
- моніторинг результатів — регулярне відстеження ефективності наданої допомоги, перегляд плану дій у разі необхідності та корекція підходів відповідно до змін у ситуації [59].

Отже, головним принципом такої роботи є врахування індивідуального контексту кожної конкретної родини, її особливостей, внутрішньої динаміки та унікальних потреб.

Підходи до соціальної роботи з родинами, що пережили складні життєві обставини через війну, являють собою системно організований набір методик, інструментів та професійних стратегій, які спрямовані на підтримку, реабілітацію та нормалізацію життєвого функціонування сімей, що постраждали внаслідок російсько-українського збройного конфлікту. Ці методики формуються з урахуванням унікального характеру проблем, з якими стикаються такі родини, і адаптуються під їх конкретні потреби та життєві обставини [33, с. 245].

На початковому етапі фахівці проводять глибоку оцінку ситуації, що дозволяє зрозуміти реальний стан сім’ї, виявити наявні ресурси, вразливі місця, а також визначити рівень потреб у допомозі. Далі відбувається формування індивідуального плану взаємодії, що узгоджується з самою родиною та містить конкретні, досяжні цілі й шляхи подолання виявлених труднощів. У процесі

реалізації плану соціальні працівники втілюють низку практичних дій, які можуть охоплювати психологічне консультування, підтримку в подоланні кризових станів, медіацію в разі конфліктів, надання матеріальної допомоги або залучення додаткових сервісів.

Окремо важливим є систематичний моніторинг ефективності реалізованих заходів. Це дозволяє вчасно фіксувати зміни, оцінювати прогрес і вносити необхідні корективи у план роботи, виходячи з нових обставин. Значну роль у забезпеченні результативності соціальної підтримки відіграє міжвідомча взаємодія — активна співпраця з іншими установами, громадськими організаціями, медичними, освітніми чи юридичними структурами, які можуть доповнити допомогу родині. Крім того, важливою умовою успішної соціальної роботи є дотримання чіткої послідовності дій на всіх етапах — від первинного контакту до завершення процесу супроводу, що гарантує логічність, структурованість і сталість підтримки.

Основні методи соціальної роботи з родинами, що потрапили у складні життєві обставини через війну [51]:

Індивідуальні консультації та психологічна підтримка. Соціальні працівники надають індивідуальні консультації, допомагаючи визначити проблеми та розробити стратегії для їх подолання. Вони також пропонують емоційну підтримку та допомогу в управлінні стресом.

Групова робота. Організація групових сесій для родин, що пережили війну, дозволяє обмінюватися досвідом та отримувати взаємну підтримку. Це створює мережу допомоги, яка продовжує діяти після завершення зустрічей.

Розвиток навичок самодопомоги. Тренінги і майстер-класи для розвитку навичок управління стресом, комунікації та планування бюджету. Це сприяє професійному розвитку соціальних працівників і покращує їхню здатність підтримувати родини у складних ситуаціях.

Матеріальна допомога та підтримка. Фінансова допомога та доступ до соціальних послуг допомагають забезпечити стабільність родин в умовах війни.

Послуги підтримки сімейних відносин. Соціальні працівники надають консультації, допомагають з вирішенням конфліктів, підтримують емоційне виховання дітей і забезпечують доступ до ресурсів для родин.

Соціальне партнерство та мережа підтримки. Допомога у створенні зв'язків з іншими організаціями та ресурсами в громаді, що дозволяє родинам отримувати додаткову підтримку в складних умовах війни \[52].

Технології, що використовуються в соціальній роботі з сім'ями, ґрунтуються на персоналізованому підході, активному залученні сімей до процесу допомоги, співпереживанні та усвідомленні багатогранності викликів, зумовлених війною. Основна ідея таких технологій полягає у цілісному та системному способі надання допомоги родинам, які постраждали від наслідків російсько-українського збройного конфлікту [1]. Впроваджувані методи спрямовані на підтримку родин, що опинились у критичних життєвих ситуаціях, сприяючи їхній стабілізації, адаптації до змінених реалій та подоланню психологічних і соціальних бар'єрів [2].

Отже, соціальні технології, які застосовуються у роботі з родинами, постраждалими внаслідок бойових дій, представляють собою багатовимірну модель підтримки, орієнтовану на подолання кризових ситуацій. Ці інструменти соціальної взаємодії є ефективними у випадках, коли необхідно надати комплексну допомогу особам, що пережили стресові та травматичні події. Вони сприяють покращенню емоційного стану, соціальній інтеграції та психологічному відновленню постраждалих [3].

2.2. Сім'я у складних життєвих обставинах в умовах війни, як клієнти соціальної підтримки

Сім'я є соціальним інститутом, що сформувався ще в давнину, і протягом історії суспільства її структура та функції зазнали значних змін. Зараз сім'я переживає період інституційного занепаду, що обумовлено перекладом її функцій на інші соціальні інститути. Водночас спостерігається явище

нуклеарізації — процесу роз'єднання родин, зведення сім'ї до партнерських відносин та індивідуалізації, коли люди відмовляються від спільного проживання. Криза сім'ї виражається в зростанні малодітності та багаторозлучності [33, с. 200].

Війна з Російською Федерацією, що триває вже десять років, має руйнівний вплив на всі верстви населення, створюючи загрози безпеці і нестабільність для всього суспільства. Військові дії, напруженість і загроза небезпеки спричиняють стрес, тривогу та депресію серед людей. Українська сім'я не є винятком, і багато родин опинилися в складних життєвих обставинах через війну.

Сім'ї, що потрапили в тяжкі ситуації внаслідок війни, можуть бути різними [29, с. 121]:

- сім'ї переселенців, які були змушені покинути свої домівки через бойові дії або загрозу для життя. Вони шукають притулок в інших регіонах України або за її межами;
- сім'ї ветеранів війни, де є члени, що брали участь у бойових діях або пережили воєнні травми. Вони часто потребують медичної, психологічної та соціальної підтримки;
- сім'ї, які залишилися на тимчасово окупованих територіях, що стикаються з додатковими труднощами через відсутність доступу до основних послуг і постійну небезпеку;
- сім'ї, що втратили близьких, для яких війна стала причиною трауру, фінансових труднощів і інших емоційних та практичних проблем;
- сім'ї з дітьми, які стикаються з особливими труднощами в забезпеченні безпеки, освіти та психологічної підтримки для своїх дітей під час війни;
- сім'ї з інвалідами, де є родичі з інвалідністю, що потребують додаткової медичної допомоги та підтримки для доступу до інфраструктури.

Ці категорії сімей вимагають індивідуального підходу і підтримки з боку соціальних служб та громадських організацій. Кожна з них має свої особливості

і потребує допомоги, орієнтованої на специфіку їхніх складних життєвих обставин.

Сім'ї, що потрапили у складні життєві обставини через Російсько-українську війну, стають клієнтами соціальних служб через численні проблеми, з якими вони стикаються. Ці родини часто переживають психологічний стрес і травми через втрату близьких та руйнування житла. Вони можуть страждати від посттравматичного стресового розладу, депресії, тривожності та інших психічних захворювань. Такі сім'ї часто переживають соціальну дезінтеграцію, оскільки змушені покинути свої домівки та стати внутрішньо переміщеними особами, що призводить до втрати соціальних зв'язків і підтримки від громади.

З економічного боку, війна спричиняє значні труднощі. Багато сімей втрачають роботу, їхні доходи зменшуються, що веде до економічної нестабільності. Це ставить під загрозу задоволення базових потреб, таких як харчування, одяг, медичні послуги та освіта.

Сім'ї також стикаються з фізичною небезпекою, оскільки підвищена загроза для життя через бойові дії, мінні поля та відсутність медичних послуг створює серйозні ризики. Брак безпечної питної води, санітарії та медичної допомоги може призвести до спалахів інфекційних хвороб.

Особливо постраждали діти, адже війна часто призводить до руйнування шкіл, відсутності вчителів та навчальних матеріалів, що позбавляє їх стабільного навчання. Крім того, війна сприяє розпаду родин, оскільки відсутність одного або обох батьків створює серйозні труднощі для дітей і може призвести до збільшення числа сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Війна в Україні має значний вплив на родини, який охоплює різні аспекти [13, с. 90]. Фізичний і психологічний стрес є одними з найбільших проблем для сімей, що проживають в районах, де йдуть активні бойові дії. Постійна загроза для життя, руйнування майна і неможливість вести звичне життя можуть викликати серйозні психологічні труднощі серед усіх членів родини, включаючи депресію, тривожність та посттравматичний стрес.

Війна також спричиняє велику кількість втрат серед населення, що призводить до утворення сиріт, вдів та створює різні форми травм для родин. Втрата близьких членів сім'ї є важким випробуванням, яке може спричинити психологічний стрес і втрату емоційної рівноваги у родині.

Розлука та роз'єднання сімей також є результатом війни, коли родичі змушені переселитися в інші регіони з міркувань безпеки. Це створює труднощі у підтримці сімейних зв'язків і викликає додаткові проблеми в родинних стосунках.

Економічна нестабільність є ще одним наслідком війни. Руйнування інфраструктури, втрата робочих місць та зменшення можливостей для заробітку призводять до бідності, що додатково ускладнює життя родин, особливо тих, які вже знаходяться в уразливому становищі.

Нестабільність у системах освіти та охорони здоров'я також є серйозною проблемою. Війна порушує роботу шкіл, лікарень та інших установ, що знижує доступність до якісної освіти та медичної допомоги для родин.

Сім'ї, що переживають війну, можуть відчувати соціальну ізоляцію і відчуження через стрес, стигматизацію або відчуття віддаленості від інших членів суспільства [13, с. 92].

Ці фактори впливу війни підкреслюють важливість комплексної підтримки та активної участі соціальних служб для забезпечення стабільності та благополуччя родин у таких складних обставинах.

Організація соціальної допомоги для родин, які постраждали внаслідок воєнних подій, потребує всебічного, скоординованого підходу, що охоплює як емоційну підтримку, так і практичну допомогу, з метою відновлення їхнього функціонального потенціалу [5]. Одним із ключових механізмів у такому процесі є соціальний супровід, який виступає інструментом вирішення широкого спектру проблем — від психологічних до соціально-правових — через встановлення партнерських взаємин між фахівцем і сім'єю.

Соціальний супровід у контексті воєнної кризи покликаний не лише полегшити щоденні труднощі, але й допомогти сім'ям знайти ресурси для

відновлення стабільності й гармонії в повсякденному житті. Його основна мета полягає у створенні системи соціальної підтримки, що забезпечує комплекс заходів — від матеріального забезпечення й психологічної допомоги до захисту прав і представлення інтересів родин у держструктурах [27, с. 68].

Цей напрям соціальної діяльності акцентує увагу на адаптації родин до нових реалій, покращенні умов їхнього життя та активному реагуванні на актуальні виклики. Він є способом вирішення конкретних життєвих ситуацій, які виникають унаслідок війни, з урахуванням індивідуальних особливостей і потреб кожної сім'ї.

Організація такої соціальної роботи передбачає побудову ефективної системи допомоги, що фокусується на виявленні, аналізі та подоланні труднощів, із якими стикаються постраждалі родини. Основні напрями діяльності у цьому контексті передбачають [55, с. 52]:

Всеосяжний підхід. Надання соціальної підтримки родинам, які зазнали впливу війни, вимагає багатовекторної взаємодії — психологічного супроводу, соціальної допомоги, правової підтримки та сприяння у фінансових питаннях. Такий підхід вимагає глибокого аналізу умов життя родини для виявлення найбільш критичних потреб і ризиків.

Цілісний характер цієї роботи дозволяє ефективніше впливати на загальну ситуацію, посилюючи здатність родин долати труднощі та поліпшувати якість життя. Така модель соціальної взаємодії передбачає кооперацію між різними установами та спеціалістами для надання інтегрованої, узгодженої допомоги, яка відповідає специфіці кожної конкретної ситуації.

Психологічний супровід у роботі з родинами, які постраждали внаслідок військових дій, є критично важливою складовою комплексної соціальної підтримки. Надання фахової психологічної допомоги є необхідним для подолання емоційних потрясінь, втрат і посттравматичних наслідків, які супроводжують життя цих родин. Психологічна підтримка може реалізовуватись через індивідуальні консультації, групові заняття, а також спеціалізовану допомогу для дітей, які особливо чутливі до наслідків стресу.

Така допомога спрямована на полегшення психоемоційного стану членів родини, адаптацію до нових умов життя та покращення психічного добробуту. Використання інтегрованого підходу, що охоплює різні форми психотерапевтичної роботи, значно підвищує ефективність підтримки родин у кризових умовах.

Важливим елементом соціальної роботи з родинами, що перебувають у стані кризи через воєнні події, є сприяння їхній соціальній адаптації та інтеграції. Ці процеси спрямовані на повернення родин до повноцінного життя, створення відчуття безпеки та стабільності, а також на формування умов для їхньої соціальної активності. Комплексна підтримка в цьому випадку включає не лише матеріальну й психологічну допомогу, але й соціальне включення та правовий супровід, що дозволяє досягти позитивних змін у добробуті родин. Така інтеграція передбачає участь родини у житті громади, встановлення нових соціальних зв’язків і зміцнення внутрішньої єдності.

Правовий супровід є складовою частиною системної допомоги родинам, які опинилися у складному становищі через воєнний конфлікт. Захист прав та інтересів таких родин потребує комплексних заходів, які охоплюють правову консультацію, допомогу в оформленні документів, відновлення прав внутрішньо переміщених осіб, а також вирішення соціально-правових питань. Значне значення мають й інформаційно-просвітницькі заходи, спрямовані на підвищення правової обізнаності. Комплексний підхід до правової підтримки дозволяє ефективно реагувати на широкий спектр юридичних викликів, із якими стикаються родини внаслідок війни, забезпечуючи їхній соціальний захист і правову стабільність.

Невід’ємною частиною ефективної організації соціальної роботи з родинами, що постраждали внаслідок війни, є постійне оновлення підходів і вдосконалення застосовуваних методик. Це здійснюється шляхом аналізу наявного досвіду, впровадження кращих практик та адаптації до реалій воєнного часу. Така динамічність дозволяє надавати якісну допомогу, що відповідає актуальним потребам сімей, які переживають кризу [56, с. 185].

Виконання соціальної місії в умовах бойових дій вимагає від фахівців не лише професійної підготовки, а й глибокого усвідомлення контексту збройного конфлікту, зокрема окупації населених пунктів, роз'єднання родин, втрат житла або засобів до існування. У зв'язку з цим соціальні працівники повинні проявляти високу адаптивність, творчий підхід до вирішення нестандартних ситуацій та емоційну чутливість до стану сімей, з якими працюють.

Професійна діяльність у таких умовах вимагає здатності працювати в режимі високого стресу, оперативно приймати рішення, володіти навичками кризової інтервенції та психосоціальної підтримки. Зважаючи на унікальність кожної родини, неможливо застосовувати однакові шаблонні методи. Кожна ситуація вимагає індивідуального підходу: соціальний працівник аналізує обставини, визначає тип проблем і добирає відповідні методики допомоги.

Побудова ефективної системи соціальної підтримки родин у кризових обставинах передбачає комплексне реагування на виклики, з якими стикаються постраждалі. Йдеться не лише про надання матеріальної або юридичної допомоги, але й про створення умов для стабілізації психоемоційного стану та повернення до звичного способу життя [53].

Таким чином, соціальна робота з родинами, чий добробут був порушений через війну, передбачає реалізацію широкого комплексу дій, що сприяють відновленню внутрішнього балансу, стабільності й соціальної активності. Суть такої допомоги полягає у чутливому реагуванні на індивідуальні потреби кожної сім'ї — психологічні, соціальні, правові, економічні — з метою забезпечення їхнього благополуччя та адаптації до нових життєвих обставин.

У другому розділі було здійснено теоретичний аналіз особливостей соціальної тривожності як об'єкта соціальної роботи та окреслено можливості професійного впливу на подолання цього розладу за допомогою сучасних соціальних технологій.

З'ясовано, що соціальна тривожність, або соціофобія, є складним психосоціальним явищем, що охоплює страх перед оцінкою з боку інших, уникнення соціальних контактів, емоційне виснаження, що негативно впливає

на якість життя особи та її адаптацію в суспільстві. Особливої гостроти ця проблема набуває в підлітковому та юнацькому віці, коли індивід тільки формує навички взаємодії з соціумом і розвиває власну ідентичність.

У процесі аналізу було встановлено, що соціальні працівники мають широкий інструментарій для роботи з особами, які страждають від соціальної тривожності. Зокрема, ефективними є методи індивідуального консультування, групова робота, соціально-психологічні тренінги, кейс-менеджмент, інформування, супровід та міждисциплінарна взаємодія.

Визначено, що використання інтегрованих стратегій соціальної роботи дозволяє зменшити прояви соціофобії, сприяє підвищенню впевненості в собі, розвитку комунікативних навичок, адаптації до соціального середовища. Теоретичні моделі, розглянуті в межах цього розділу, дали змогу сформувати підґрунтя для подальшої розробки практичних рекомендацій.

Таким чином, результати теоретичного аналізу підтверджують доцільність використання сучасних технологій соціальної роботи в подоланні соціальної тривожності, що дає змогу перейти до практичного етапу дослідження – розробки та оцінки ефективності відповідних стратегій.

РОЗДІЛ 3
ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ СІМЕЙ, ЯКІ ОПИНИЛИСЯ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ В УМОВАХ ВІЙНИ

3.1. Організація та проведення дослідження

З метою поглиблення розуміння особливостей соціальної підтримки сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах в умовах війни, було проведено власне емпіричне дослідження. Основним завданням дослідження стало виявлення реального рівня задоволеності підтримкою, яку отримують такі сім'ї, визначення основних труднощів, з якими вони стикаються, а також окреслення ефективності існуючих соціальних програм у контексті їхніх потреб.

Дослідження проводилося в місті Запоріжжя серед сімей, які опинились у складних життєвих обставинах в умовах війни. Для збору даних використовувався метод анкети, що дозволив охопити як кількісні, так і якісні аспекти проблеми.

У вибірку було включено 25 респондентів, які надали згоду на участь у дослідженні. Добір здійснювався за принципом випадкової вибірки.

Анкета складалася з трьох блоків запитань. Перший блок містив соціально-демографічні характеристики респондентів: вік, стать, сімейний стан, кількість дітей, місце проживання до війни, поточний житловий статус, наявність статусу ВПО (внутрішньо переміщеної особи), а також джерела доходу.

Другий блок був присвячений оцінці рівня соціальної підтримки, яку отримували респонденти. Серед питань цього блоку були, зокрема:

Чи зверталися ви за допомогою до соціальних служб після початку війни?

Які види допомоги ви отримали (матеріальна, психологічна, юридична, інформаційна, гуманітарна тощо)?

Наскільки ви задоволені якістю та своєчасністю наданої допомоги?

Чи відчуваєте ви реальне полегшення ситуації завдяки цій підтримці?

Третій блок включав відкриті запитання, які дозволяли респондентам висловити власні думки щодо того:

- які саме форми допомоги були для них найціннішими;
- з якими труднощами вони стикалися при зверненні до соціальних служб;
- які рекомендації вони можуть надати для покращення роботи системи соціальної підтримки.

Опитування проводилося анонімно, як в електронній формі (через Google-форми), так і в паперовому вигляді — у Центрі надання соціальних послуг м. Запоріжжя, деяких гуманітарних штабах та притулках. Середній час проходження анкети становив близько 10–15 хвилин.

Після завершення збору анкет було проведено систематизацію відповідей. Кількісні дані оброблялися методом описової статистики — розраховано частки, середні значення, ранги. Якісні відповіді аналізувалися методом тематичного аналізу: було виділено ключові смислові категорії, що найчастіше повторювались у відповідях респондентів.

3.2. Аналіз отриманих результатів та рекомендації з поліпшення соціальної підтримки сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах в умовах війни

Результати анкетування дозволили сформувати загальну картину щодо стану соціальної підтримки сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах в умовах війни.

Соціально-демографічний аналіз показав, що переважна більшість опитаних становили жінки — 76 %, тоді як чоловіки — 24 %. Серед респондентів 64 % мали дітей віком до 16 років. Також 48 % осіб зазначили, що

мають статус внутрішньо переміщеної особи, а 32 % зазнали втрати житла внаслідок бойових дій.

Таблиця 3.1.

Соціально-демографічні характеристики респондентів

Категорія	Частка(%)
Жінки серед респондентів	76%
Наявність дітей віком до 16 років	64%
Статус ВПО	48%
Втрата житла	32%

Щодо звернення за соціальною допомогою, 88 % респондентів повідомили, що зверталися до державних або муніципальних служб соціального захисту. Серед видів отриманої підтримки найпоширенішою була матеріальна допомога (71 %), далі — гуманітарна (43 %), психологічна (28 %) та юридична (12 %).

Таблиця 3.2.

Види соціальні допомоги, отриманої респондентами

Вид отриманої допомоги	Частка респондентів
Матеріальна	71%
Гуманітарна	43%
Психологічна	28%
Юридична	12%

Респонденти мали змогу оцінити якість отриманої допомоги. Так, 36 % респондентів зазначили, що допомога була повною і своєчасною. Частково корисною її вважали 40 %, а 24 % – недостатньою.

Таблиця 3.3.

Оцінка ефективності отриманої соціальної допомоги

Оцінка отриманої допомоги	Частка (%)
Повна та своєчасна	36%
Частково корисна	40%
Недостатня	24%

Аналіз відповідей на запитання про труднощі, з якими стикалися сім'ї, показав, що найчастіше респонденти відзначали складність в оформленні документів (52 %), відсутність чіткої інформації про доступні послуги (44 %), перевантаження соціальних служб (36 %) та нестачу індивідуального підходу (28 %).

Таблиця 3.4.

Основні труднощі, на які вказали респонденти

Основні труднощі респондентів	Частка (%)
Бюрократичні складнощі	52%
Відсутність інформації про допомогу	44%
Черги, переважність служб	36%
Відсутність індивідуального	28%

У відкритих відповідях учасники анкетування підкреслювали потребу в довготривалій підтримці, зокрема у соціальному супроводі, а не лише одноразовій допомозі. Часто звучали думки про недовіру до державних структур та водночас високу оцінку діяльності волонтерських організацій. Респонденти наголошували на емоційному виснаженні, відчутті самотності, труднощах у доступі до психологічної допомоги та відсутності консультацій щодо правових питань.

Узагальнений рівень задоволеності соціальною підтримкою розподілився таким чином: високий рівень — 16 %, середній — 48 %, низький — 36 %.

Таблиця 3.5.

Рівень задоволеності респондентів соціальною підтримкою

Рівень задоволеності підтримкою	Частка (%)
Високий	16%
Середній	48%
Низький	36%

Узагальнюючи результати дослідження, можна зробити висновок, що система соціальної підтримки в умовах війни має певні недоліки в аспектах доступності, інформування, координації та психологічного супроводу. Найбільш затребуваними виявились не лише матеріальні ресурси.

На основі проведеного емпіричного дослідження було сформульовано ряд практичних рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності системи соціальної підтримки сімей, що перебувають у складних життєвих обставинах в умовах воєнного стану.

По-перше, доцільно посилити інформування населення щодо доступних форм соціальної допомоги. Результати опитування засвідчили, що значна частина респондентів не має повної інформації про свої права, доступні ресурси та порядок отримання послуг. Рекомендується створити локальні інформаційні центри при органах місцевого самоврядування, забезпечити оновлення офіційних вебсайтів соціальних служб та активізувати використання соціальних мереж для оперативного поширення інформації.

По-друге, варто вдосконалити механізми надання соціальних послуг шляхом впровадження індивідуального підходу до кожної сім’ї. Зокрема, доцільним є застосування кейс-менеджменту, який передбачає глибоке вивчення потреб клієнтів, формування персоніфікованого плану дій та постійний супровід. Такий підхід дозволить підвищити ефективність втручання, зменшити випадки повторного звернення по допомогу та сприяти самостійній адаптації клієнтів.

По-третє, результати дослідження вказують на недостатній рівень доступу до психологічної допомоги. З огляду на високий рівень емоційної напруги, травматичного досвіду та загального виснаження сімей, які постраждали внаслідок війни, рекомендовано створити систему безкоштовного психологічного консультування. Це можливо реалізувати шляхом залучення спеціалістів на волонтерських засадах, співпраці з громадськими та міжнародними організаціями, а також завдяки створенню мобільних бригад психологів у прифронтових та деокупованих територіях.

По-четверте, необхідно спростити адміністративні процедури для отримання допомоги. Найбільш поширеними труднощами, на які вказували респонденти, були складність оформлення документів та бюрократичні бар'єри. У зв'язку з цим пропонується впровадити електронний документообіг, розширити доступ до сервісів «Дія», а також надати повноваження соціальним працівникам допомагати громадянам із заповненням заяв і супровідних документів.

По-п'яте, важливим є розвиток партнерства між державними установами та неурядовими організаціями. Досвід волонтерських ініціатив, за свідченнями респондентів, часто оцінювався як більш ефективний і гнучкий порівняно з державною підтримкою. Тому варто створювати спільні проєкти, підписувати меморандуми про співпрацю та впроваджувати механізми взаємного обміну ресурсами, досвідом і спеціалістами.

По-шосте, доцільно запровадити систематичний моніторинг ефективності соціальної підтримки. Це дозволить виявляти слабкі місця у функціонуванні системи, оперативно реагувати на зміну потреб населення та підвищувати якість надання послуг. Рекомендується залучати до цього процесу як державні аналітичні центри, так і незалежні соціологічні організації.

У підсумку, для покращення системи соціальної підтримки в умовах війни необхідно не лише нарощувати ресурсний потенціал, а й забезпечити якісні зміни у підходах до взаємодії з клієнтами. Соціальна робота повинна

ставати більш чутливою до контексту, гнучкою у формах надання допомоги та заснованою на довірі й партнерстві з громадою.

Проведене емпіричне дослідження дозволило отримати цінну інформацію про реальний стан соціальної підтримки сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах в умовах війни. Аналіз анкетування виявив, що, незважаючи на існуючу систему соціального захисту, значна частина сімей стикається з труднощами в отриманні допомоги, зокрема через брак інформації, складність процедур та емоційне виснаження.

Встановлено, що найбільш затребуваними є матеріальна та гуманітарна підтримка, а також психологічна допомога, доступ до якої залишається обмеженим. Значна частина респондентів висловила критичні зауваження щодо ефективності роботи державних структур, віддаючи перевагу допомозі з боку волонтерських і громадських організацій.

На підставі результатів дослідження було сформульовано рекомендації щодо удосконалення системи соціального захисту: посилення інформування, впровадження індивідуального підходу, розвиток психологічного супроводу, спрощення процедур, розширення партнерств та запровадження системного моніторингу якості соціальних послуг.

Таким чином, третій розділ доводить, що для забезпечення ефективної допомоги сім’ям у кризовій ситуації необхідні як організаційні, так і якісні зміни в соціальній роботі, орієнтовані на потреби конкретних людей і реалії воєнного часу.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволило всебічно проаналізувати соціальну підтримку сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах (СЖО) в умовах воєнного стану, виявити її ключові особливості, труднощі впровадження, а також перспективи розвитку цієї сфери соціальної роботи.

У теоретичному розділі було визначено, що соціальна підтримка у період повномасштабної війни набула нового, критично важливого змісту. Вона охоплює не лише матеріальну допомогу, а й комплексний підхід до захисту людини: психологічну, інформаційну, правову, освітню підтримку. У цьому контексті поняття «складні життєві обставини» набули більш глибокого та багатоаспектного значення. До них належать не лише соціально-економічні фактори, а й травматичний досвід, порушення соціальних зв’язків, переміщення, втрати близьких, страх за майбутнє.

Проаналізувавши наукові джерела, можна зробити висновок, що соціальна політика України поступово адаптується до нових умов, хоча й досі має низку проблемних зон: недостатнє фінансування, складність доступу до послуг у деяких регіонах, брак кваліфікованих фахівців. Разом із тим активна участь громадських організацій, міжнародних партнерів та волонтерського руху компенсує частину прогалин у державній системі.

У ході проведення емпіричного дослідження було вивчено рівень задоволеності соціальною допомогою серед сімей, які постраждали від наслідків війни. Отримані результати дозволили виявити основні проблеми, зокрема: низьку інформованість населення про доступні послуги, складність процедур отримання допомоги, перевантаження державних структур, недостатній доступ до психологічної підтримки, а також недовіру до державних механізмів захисту. Водночас респонденти позитивно оцінили діяльність волонтерських організацій та ініціатив, що свідчить про важливість партнерської взаємодії між державою та громадянським суспільством.

На основі результатів дослідження було розроблено рекомендації щодо вдосконалення системи соціальної підтримки: забезпечення інформаційної

відкритості, впровадження кейс-менеджменту, створення доступної психологічної допомоги, спрощення адміністративних процедур, розвиток партнерств із неурядовими організаціями та впровадження системного моніторингу ефективності допомоги.

У цілому, результати дипломної роботи підтвердили, що в умовах війни соціальна підтримка повинна трансформуватися з формальної процедури в інструмент реального захисту, відновлення та інтеграції постраждалих сімей. Майбутнє соціальної роботи в Україні залежить від гнучкості системи, швидкого реагування на потреби громадян, використання інноваційних підходів і залучення широкого спектра ресурсів. Отже, удосконалення соціальної підтримки є не лише соціальним викликом, а й завданням національного масштабу, що потребує стратегічного бачення, політичної волі та широкого громадського залучення.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Берлінець І. Аналіз сучасного стану надання медико- реабілітаційної допомоги і послуг в Україні: державно-управлінський аспект. *Аспекти публічного управління*. 2020. № 1. С. 43–50.

2. Білюга А. Поняття «соціальна гарантія» у контексті сучасної фінансової науки. *Економіка та суспільство*. 2022. № 42. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1623/1560. (дата звернення: 06.05.25 р.)

3. Бойко М. Д. Право соціального забезпечення України : навч. посіб. 5-те вид., перероб. та допов. Київ : Центр учбової літератури, 2018. 448 с.

4. Бондар М. Соціальне забезпечення та соціальний захист в Україні. *Економіка та суспільство*. 2021. № 34. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/976/934. (дата звернення: 06.05.25 р.)

5. Бондар М., Чемодурова Є. Соціальне забезпечення в територіальних громадах. *Економіка та суспільство*. 2021. № 33. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/916/878. (дата звернення: 06.05.25 р.)

6. Бондаренко С. М., Бугас Н. В. Соціальна політика держави як основа забезпечення соціального розвитку. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2021. № 2. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/pdf/2_2021/42.pdf. (дата звернення: 06.05.25 р.)

7. Борисова О. В., Знаткова О. М., Кульга О. О., Нікітіна В. В. Соціальна робота з вимушеними переселенцями в сучасній Україні: монографія. Київ: Кондор, 2019. 468 с.

8. Головко В.В. Особливості державної політики соціального захисту населення в умовах воєнного стану в Україні. URL: http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/16874/1/Golovko.pdf. (дата звернення: 06.05.25 р.)

9. Грень Т.Я. Особливості реалізації політики соціального захисту територій в умовах війни. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*. Том 33 (72,) № 6. 2022. С. 80–84.

10. Дакал А. Державна політика у сфері захисту прав дітей: принципи, завдання та засоби реалізації. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2016. Вип. 3 (30). С. 59–65.

11. Деякі питання надання державної соціальної допомоги та пільг на період введення воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 7 березня 2022 р. № 214. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/214-2022-%D0%BF?fbclid=IwAR1DL9HSaAertcT1L1R5hQ5iJRonoPaB_X0vvqoNl2S4CoD6GSNvhk90ZVU#Text (дата звернення: 06.05.25 р.)

12. Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам: постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 р. № 332. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-2022-%D0%BF#Text (дата звернення: 06.05.25 р.)

13. Деякі питання використання коштів для задоволення потреб евакуйованих осіб та осіб, які проживають в деокупованих населених пунктах: Постанова Кабінету Міністрів України від 21.10.2022 р. № 1195. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1195-2022-%D0%BF#Text (дата звернення: 06.05.25 р.)

14. Джуган В. О. Проблеми захисту прав дітей під час воєнних дій в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 8. С. 63–67. URL: http://lsej.org.ua/8_2022/12.pdf. (дата звернення: 06.05.25 р.)

15. Закон України «Про соціальні послуги» 2671-VIII від 2019 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text (дата звернення: 06.05.25 р.)

16. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо надання соціальних послуг у разі введення надзвичайного або воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях» від 14.04.2022 року № 2193-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2193-20#Text (дата звернення: 06.05.25 р.)

17. Кадикало О.І. Актуальні питання соціального захисту населення України в умовах воєнного стану. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. 2022. № 2. С. 10–14.

18. Карпенко О.Г. Вступ до спеціальності «Соціальна робота» : навчально-методичний посібник. Київ: Видавничий дім «Слово», 2011. 248 с.

19. Карпенко О.Г. Теорія і практика професійного становлення соціального працівника: навчальний посібник. Київ: Видавничий дім «Слово», 2014. 192 с.

20. Конституція України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30,ст.141). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 06.05.25 р.)

21. Коваль О. П., Власенко Р. В. Щодо стратегії боротьби із шахрайством при отриманні соціальних виплат. *Вісник Пенсійного фонду України*. 2021. № 9. С. 4–6.

22. Кривоконь Н.І. Проблеми соціальної роботи та соціальної політики в Україні: навчальний посібник. Чернігів: Чернігівський державний технологічний університет, 2014. 320 с.

23. Леган І. М., Мельничук Д. П., Войналович І. А. Соціальне страхування в системі реалізації пріоритетів сталого розвитку. *Економіка, управління та адміністрування.* 2022. № 3(101). С. 48–54. URL: http://ema.ztu.edu.ua/article/view/266284. (дата звернення: 06.05.25 р.)

24. Лукашевич М. П., Туленков М. В. Менеджмент соціальної роботи. Теорія і практика: навч. посіб. 3-тє вид. Київ: Каравела, 2022. 296 с.

25. Методичні рекомендації щодо організації надання соціальних послуг в умовах воєнного стану. Міністерство соціальної політики, 2022. Режим доступу: https://auc.org.ua/sites/default/files/sectors/u-140/lystoda-rekomendacii_socposlugy_1646898338.pdf. (дата звернення: 06.05.25 р.)

26. Менеджмент соціальних послуг в умовах війни / укладачі: Бончужна Є., Волгіна О.М., Головко Н. та ін.. Київ, 2022. 66 с.

27. Миколюк С.М. Соціальна допомога та виплати в умовах воєнного стану. URL: http://nauksgf.wunu.edu.ua/index.php/npsgf/article/view/126/122. (дата звернення: 06.05.25 р.)

28. Нестерович В.Ф. Верховенство права та забезпечення прав людини на тимчасово окупованих територіях України. *Наукові записки НаУКМА*. 2017. Т. 200. Юридичні науки. С. 85–92.

29. Павлюк Т. І., Демченко О. П. Соціальний захист – складова частина соціальної політики. *Приазовський економічний вісник*. 2019. № 2(13). С. 246-250. URL: https://sel.vtei.edu.ua/repository/g.php?fname=26525.pdf. (дата звернення: 06.05.25 р.)

30. Парубець О. М., Сугоняко Д. О. Концепція розвитку системи соціального захисту населення в умовах інформатизації економіки та суспільства. *Підприємництво та інновації*. 2019. № 10. С. 129–135. URL: http://ei-journal.in.ua/index.php/journal/article/view/245/238. (дата звернення: 06.05.25 р.)

31. Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю Закон України 2001 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2109-14#Text (дата звернення: 06.05.25 р.)

32. Пасічник Ю., Сукач О. Розвиток системи соціального захисту в Україні у контексті європейського вибору. *Журнал європейської економіки*. 2022. № 4. С. 457–481.

33. Павлюк Т., Юрчик І. Система соціального захисту найбільш вразливих верств населення в Україні. *Економіка та суспільство*. 2022. № 39. URL: https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1396/1346. (дата звернення: 06.05.25 р.)

34. Павлюк Т.І. Безробіття: причини його подолання. Молодий вчений. 2019. № 11 (75). С. 572-576. URL: https://sel.vtei.edu.ua/repository/g.php?fname=27047.pdf. (дата звернення: 06.05.25 р.)

35. Павлюк Т. І. Забезпечення населення житловими субсидіями та дослідження державних субвенцій на надання житлових субсидій. *Ефективна економіка.* 2023. № 6. 12 с. URL: https://sel.vtei.edu.ua/repository/g.php?fname=28987.pdf. (дата звернення: 06.05.25 р.)

36. Павлюк Т. І. Соціальний захист населення України. *Приазовський економічний вісник.* 2019. Вип. 6(17). С. 277-281. URL: https://sel.vtei.edu.ua/repository/g.php?fname=27687.pdf. (дата звернення: 06.05.25 р.)

37. Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 28.02.2022 р. № 168. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2022-%D0%BF#Text (дата звернення: 06.05.25 р.)

38. Про затвердження Порядку компенсації витрат за тимчасове розміщення (перебування) внутрішньо переміщених осіб: Постанова Кабінету Міністрів України від 19.03.2022 р. № 333. URL: https://ips.ligazakon.net/document/kp220333 (дата звернення: 06.05.25 р.)

39. Про особливості виплати та доставки пенсій, грошових допомог на період введення воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.02.2022 р. № 162. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/162-2022-%D0%BF#Text (дата звернення: 06.05.25 р.)

40. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні: Закон України (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2013, № 32, ст.412). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5207-17#Text (дата звернення: 06.05.25 р.)

41. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 2015. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text (дата звернення: 06.05.25 р.)

42. Про затвердження переліку адміністративно-територіальних одиниць, на території яких надається допомога застрахованим особам в рамках Програми «єПідтримка»: розпорядження Кабінету Міністрів України від 6 березня 2022 р.

№ 204-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/204- 2022-%D1%80#n9 (дата звернення: 06.05.25 р.)

43. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397 (дата звернення: 06.05.25 р.)

44. Пенсійне забезпечення у період воєнного стану: аналіз ФПУ. Профспілка працівників освіти і науки України. URL: https://pon.org.ua/novyny/10062-pensiine-zabezpechennia-u-period-voiennogo-stanu-analiz-fpu.html (дата звернення: 06.05.25 р.)

45. Понятійно-термінологічний білінгвальний словник: соціальна сфера / автори-укладачі: І.В. Літяга, С.М. Ситняківська; за заг. ред. Н.А. Сейко. Вид. 3-тє, перероб. і доп. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2016. 224 с.

46. Попова С.М., Попова Л.М. Особливості надання соціальних послуг в Україні. *Європейські перспективи*. 2014. №10. С. 29–36.

47. Про затвердження форми акта про надання повнолітній особі соціальних послуг екстрено (кризово): Наказ Міністерства соціальної політики України від 18 квітня 2022 року № 135. URL: https://ips.ligazakon.net/document/RE37848 (дата звернення: 06.05.25 р.)

48. Рябоконь І. О., Кравчук О. І., Варіс І. О. Застосування реінжинірингу у процесах надання соціальних послуг. *Інфраструктура ринку*. 2023. Вип. 73. С. 132–138. URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2023/73_2023/26.pdf. (дата звернення: 06.05.25 р.)

49. Сироїд Т. Л., Фоміна Л. О. Міжнародний захист прав людини: навчальний посібник. Харків: Право, 2019. 310 с.

50. Свіденко А. О. Правове регулювання пенсійного забезпечення внутрішньо переміщених осіб: зарубіжний досвід та перспективи його впровадження в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 7. С. 91–94. URL: http://lsej.org.ua/7_2022/18.pdf. (дата звернення: 06.05.25 р.)

51. Синчук С., Рим О. Європейські стандарти соціального захисту переміщених з України осіб: все нове - добре забуте старе. *Право України*. 2022. № 6. С. 40–54.

52. Сирцева С. В., Голуб Ю. І., Фікретлі Т. М. Методичні підходи щодо обліку витрат на соціальний захист працівників підприємств. *Глобальні та національні проблеми економіки.* 2018. Вип. 21. С. 705–710. URL: http://global-national.in.ua/archive/21-2018/134.pdf. (дата звернення: 06.05.25 р.)

53. Сташків Б.І. Право соціального забезпечення. Загальна частина: навчальний посібник. Чернігів: ПАТ «ПВК «Десна», 2016. 692 с.

54. Стащук О.В., Гергола С.В., Комар-Стаховська К.П. Стан соціального захисту та соціального забезпечення населення України в умовах війни. *Економіко-правовий розвиток сучасної України: матеріали XI Всеукраїнської наукової конференції студентів, аспірантів та молодих вчених, що присвячена 25-ій річниці з дня заснування Національного університету «Одеська юридична академія*», м. Одеса, 25 листопада 2022 р. Одеса, 2022. С. 6-8.

55. Чорна М. Сутність права громадян на соціальний захист. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 4. С. 151–156.

56. Чугунов І., Насібова О. Еволюція фінансового забезпечення соціального захисту населення. *Вісник КНТЕУ*. 2020. № 4. С. 106–120.

57. Чугунов І., Насібова О. Фінансові імперативи розвитку соціального захисту населення. *Вісник КНТЕУ*. 2021. № 2. С. 114–130.

58. Шевченко О. О., Хоруженко Н. І., Яртемик Т. І. Політика організації соціального захисту вразливих категорій населення та молоді в умовах територіальної громади. *Держава та регіони*. 2020. № 5. С. 111–116. URL: http://www.econom.stateandregions.zp.ua/journal/2020/5_2020/21.pdf. (дата звернення: 06.05.25 р.)

59. Юрчик Г. Фінансування видатків соціального призначення: структурно-динамічні особливості та вплив на соціальні індикатори в Україні та ЄС. *Україна: аспекти праці*. 2021. № 2. С. 32–42.

60. Юрчик Г., Давидчук Б. Особливості соціального захисту сімей в Україні. *Україна: аспекти праці*. 2019. № 2. С. 25–34.

ДОДАТКИ

Додаток А

Опитування емпіричного дослідження

I. Загальні відомості

1 Ваша стать

2 Ваш вік

3 Сімейний стан

4 Кількість дітей віком до 18 років

5 Чи маєте статус внутрішньо переміщеної особи

6 Чи втратили ви житло або роботу внаслідок війни Якщо так — зазначте що саме

II. Досвід отримання соціальної підтримки

7 Чи зверталися ви за соціальною допомогою після початку війни

8 До яких установ або організацій ви зверталися

9 Яку саме допомогу ви отримали (матеріальну, гуманітарну, психологічну, юридичну, іншу)

10 Наскільки ви задоволені якістю та обсягом отриманої допомоги

11 З якими труднощами ви стикалися при отриманні допомоги

III. Особисті думки та пропозиції

12 Які види підтримки були для вас найважливішими

13 Які рекомендації ви можете дати щодо покращення системи соціальної допомоги

14 Чи вважаєте ви, що потребуєте психологічної допомоги

15 Чи звернулися б ви повторно за соціальною підтримкою

Декларація
академічної доброчесності
здобувача ступеня вищої освіти ЗНУ

Я, Клець Данило Вадимович, студент 4 курсу, форма навчання денна, факультет соціології та управління, спеціальність «соціальна робота», освітньо-професійна програма «соціальна робота», адреса електронної пошти: kletsddd@gmail.com,

– підтверджую, що написана мною кваліфікаційна робота на тему «Соціальна підтримка сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах в умовах воєнного стану» відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, що визначені у ст. 42 Закону України «Про освіту», зі змістом яких ознайомлена;

– заявляю, що надана мною для перевірки електронна версія роботи є ідентичною її друкованій версії;

– згодна на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності у будь-який спосіб, у тому числі за допомогою інтернет-системи, а також на архівування моєї роботи в базі даних цієї системи.

Дата_____ Підпис_____ ПІБ (студент) Клець Д.В.

Дата_____ Підпис_____ ПІБ (науковий керівник) Лепська Н.В.